

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

SALAHLI FARİZ FANİS OĞLU

**“QLOBALLAŞMA ŞƏRAITINDƏ DÖVLƏTİN ANTIİNHİSAR
SİYASƏTİNİN TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİNİN PRİORİTETLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

Prof.M.A.Əhmədov

dos.İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri

prof. M.A.Əhmədov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ

FƏSİL I. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İNHİSARCILIQ FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. İnhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları
- 1.2. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində rəqabət mühitinin formalaşmasının prioritetləri və mexanizmləri
- 1.3. İnhisar fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA İNHİSARÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

- 2.1. Azərbaycanda inhisarçılıq fəaliyyəti, onun dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və dəyərləndirilməsi
- 2.2. Təbii inhisar sahələrində dövlət tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN ANTIİNHİSAR TƏNZİMLƏNMƏSİNİN PRIORİTETLƏRİ

- 3.1. Müasir dövrdə dövlətin antiinhisar qanunvericiliyi və normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi yolları.
- 3.2. Müasir şərait dövlət antiinhisar siyasətinin prioritetləri
- 3.3. Son illərdə Azərbaycan dövləti tərəfindən həyata keçirilən antiinhisar tədbirləri və onun dəyərləndirilməsi

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Magistr dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı:

Müasir dövrdə ölkəmizin milli iqtisadiyyatı iqtisadi inkişafın elə bir mərhələsinə daxil olmuşdur ki, onun səmərəli və dinamik fəaliyyəti həlledici dərəcədə ölkəmizdə səmərəli rəqabət mühitinin formalaşdırılmasından asılıdır. Çünki, ölkəmiz bu gün dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olunur. Belə bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmadan dünya təsərrüfat sisteminə fəal qoşulmaq mümkünsüz görünür.

O da məlumdur ki, hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsinin həlledici şərti inhisarçılığın bütün formalarını mümkün qədər aradan qaldırmaqla səmərəli biznes, investisiya, sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılmasını tələb edir. Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə daxil olur. Belə bir şəraitdə iqtisadi inkişafın məqsədləri, hədəfləri, qarşıya qoyulan məqsədə çatmağın prinsiplial müddəaları yeni şəraitə və tələbə uyğun dəyişdirilməsi obyektiv zəruriyyətə çevrilmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkələrin dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsi son nəticədə ölkədə formalaşdırılan antinhisar siyasətinin xarakterindən və səmərəliliyindən çox asılı olur. Son illərdə Azərbaycanda keçid dövrünün başa çatması ölkəmizdə müstəqillik illərində yaradılmış iqtisadi potensial və institusional baza dövlətin antiinhisar siyasətini, xarakterini, prinsiplərini, meyarlarını və reallaşma vasitələrini dəyişən şəraitə və tələbə uyğun yenidən dəyərləndirilərək qiymətləndirilməsini obyektiv zəruriyyətə çevirmişdir. Yaxın gələcək üçün mövcud iqtisadi reallıqlar şəraitində post neft dövründə ölkəmizin iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca hədəfləri ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi»ndə müəyyənləşdirilmişdir. Strateji yol xəritəsinin prinsiplial müddəalarına, metodologiyasına və məqsədlərinə uyğun olaraq 6 dekabr 2016-cı il tarixində ölkəmizdə 11 sektor üzrə strateji yol xəritəsi təsdiq olunmuşdur. Həmin

strateji yol xəritələrində 2020-ci ilədək bazar və iqtisadi münasibətlərin bütün istiqamətləri üzrə tədbirlər planı müəyyənləşdirilmiş, 2025-ci ilədək strateji yanaşma, baxışlar müəyyənləşdirilmiş və 2025-ci ilədən sonra strateji hədəflər qeyd olunan sənəddə öz əksini tapmışdır.

Strateji yol xəritəsində ölkəmizdə bazar münasibətlərinin daha da liberallaşdırılması nəzərdə tutulmuş, lakin bütünlükdə iqtisadi və bazar münasibətlərinin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin norma, prinsip, kvota və lisenziyaların verilməsini asanlaşdırmaqla yanaşı effektiv antiinhisar siyasətinin reallaşdırılması da öz əksini tapmışdır.

Ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin təkmilləşdirmək məqsədilə bu sahədəki mütərəqqi dünya təcrübəsi mövcud milli reallıqlar baxımından təhlil olunmalı və dəyərləndirilməlidir. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı ölkələrdə uzun illər boyu effektiv rəqabət mühitinin yaradılması, inhisarçılığın məhdudlaşdırılması və bütünlükdə ölkədə rəqabətin dəstəklənməsi məqsədi ilə tədbirlər sistemi həyata keçirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın müstəqillik illərində elə bir milli iqtisadiyyat formalaşdırmışdır ki, onun strukturunda dövlət bölməsi və təbii inhisar sahə və şirkətləri üstünlük təşkil edir. Belə ki, neft – kimya sənayesi ölkənin iqtisadiyyatında çox böyük xüsusi çəkiyə və eləcə də digər sahələrin inkişafına təsir etmək imkanına və gücünə malikdir. Bu baxımdan Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün hökmən güclü antiinhisar siyasəti yeridilməlidir. Doğrudur, hətta Azərbaycan müstəqillikdən əvvəlki dövrdə də bu sahələr üstün mövqeyə malik olurlar. Bu meyl son illərdə daha da güclənmişdir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitini formalaşdırmaq, təbii inhisarların digər sahələrə neqativ təsirini azaltmaq, haqsız rəqabəti kəskin azaltmaqla inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi müvafiq qanunvericiliyin normativ-hüquqi bazasını və institusional əsaslarını mövcud reallığa uyğun təkmilləşməsinə tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1993-cü ildə Azərbaycanda antiinhisar qanunu, haqsız rəqabətin qarşısının alınması, təbii

inhisarların məhsul və xidmətlərinə bazar qiymətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində kifayət qədər səmərəli qanunlar, normativ aktlar qəbul olunmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, bu qanunlar ümumən, effektiv işləsə də onların reallaşma prosesində kifayət qədər problemlər və qüsurlar vardır. Bu baxımdan yeni qəbul olunmuş strateji yol xəritəsinin başlıca prinsipial müddəalarına uyğun olaraq dövlətin antiinhisar siyasətinin bütünlükdə milli iqtisadiyyat və eləcə də sektorlar üzrə təkmilləşməsinə böyük ehtiyac vardır. O da bir həqiqətdir ki, müasir bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyətinin təmin edilməsində texniki tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Öz növbəsində texniki təkmilləşdirmə sistemi əhəmiyyətli dərəcədə dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmilləşməsi ilə bağlıdır. Belə ki, dövlətin antiinhisar siyasətinin səmərəliliyi birincisi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində baş verən dəyişikliklərə uyğun ölkədə qanunvericiliyin uyğunlaşdırılmasını, rəqabət və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, müvafiq olaraq dövlətin antiinhisar siyasətinin nəzəri-metodoloji və əməli problemlərinin dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq GİZİT təhlilini və dəyərləndirilməsini tələb edir.

Bu baxımdan yaxın gələcəkdə ölkəmizin davamlı inkişaf modelinə keçidini təmin etmək üçün dövlətin səmərəli antiinhisar siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan magistr dissertasiya işi mühüm elmi və əməli əhəmiyyət kəsb edən bir problemə həsr edilib.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapdığı vaxtdan müasir dövrə kimi inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi daima dünyanın iqtisadçı alimlərinin və siyasətçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu problem dünya iqtisadçı alimlərindən Y. Şumpetel, Y.Çemberlin, A.Marşall, C.Makki, M.Fridmen, P.Samuelson, C.Stiqlesin əsərlərində kifayət qədər elmi-metodoloji baxımdan araşdırılmış, onların əməli cəhətdən reallaşdırılması ilə bağlı konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Bu problem keçmiş SSRİ

məkanında V.Kuşlin, A.Livşis, L.Ramenski, L.Avalkin, S.Qlazyev və başqaları tərəfindən keçid dövründə antiinhisar siyasətinin reallaşdırılması ilə bağlı maraq doğuran tədqiqatlar aparmışlar.

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən və bazar münasibətlərinə keçidi əməli bir vəzifə kimi qarşıya qoyduğu dövrdən başlayaraq ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılması və səmərəli antiinhisar siyasətinin reallaşdırılması problemi Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan Z.Səmədzadənin, T.Quliyevin, Ə.Muradovun, M.Əhmədovun, İ.Kərimlinin, A.Şəkəraliyevin, Q.Manafovun, Ü.Əliyev, G.Quliyeva və başqalarının tədqiqatları diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan iqtisadçılarının dövlətin antiinhisar siyasəti ilə bağlı apardığı tədqiqatlar ölkəmizdə bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsinə və mərhələsinə uyğun olaraq təkmilləşdirilmiş və yeni keyfiyyətlər kəsb etmişdir. Ümumən, antiinhisar siyasəti ilə bağlı aparılan tədqiqatları yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, qeyd etmək istərdik ki, bu gün Azərbaycan post neft dövrünə daxil olur. Bu isə o deməkdir ki, bu gün iqtisadi-sosial inkişafın idarə olunması və tənzimlənməsinin prinsipləri, mexanizmləri, prioritetləri, imkanları yeni bir mərhələyə daxil olur, bu isə öz növbəsində dövlətin antiinhisar tənzimlənməsinin mövcud iqtisadi reallıqlara adekvat təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Bu baxımdan müasir dövrdə ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılmasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin elmi-metodoloji problemlərini və onların əməli cəhətdən səmərəli reallaşdırılması bütünlükdə yaxın gələcəkdə bütün istiqamət və sferalar üzrə inhisarçılığın dövlət tənzimlənməsinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşməsini tələb edir ki, bu da magistr elmi tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirmişdir.

Magistr dissertasiya işinin başlıca məqsədi mövcud iqtisadi reallıqlar şəraitində ölkəmizdə dövlətin antiinhisar siyasətinin və onun əməli cəhətdən reallaşdırılmasının elmi-metodoloji və normativ-hüquqi qanunvericilik bazasının müasir vəziyyətini GİZİT təhlil əsasında dəyərləndirərək yaxın gələcək üçün

inhisarçılığın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəli reallaşdırılmasının prinsiplərini, imkanlarını və təsirlərini qiymətləndirmək məqsədi ilə antiinhisar siyasətin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini, prinsiplərini və prioritetlərini müəyyənləşdirmək, dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınaraq bu sahədə milli iqtisadiyyatın iqtisadi strategiyasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mexanizm və prinsiplərini təkmilləşməsi istiqamətində elmi-metodoloji və əməli cəhətdən əsaslandırılmaqla müvafiq təklif və tövsiyyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Magistr dissertasiya işində qarşıya qoyulan başlıca məqsədlərə nail olmaq üçün metodoloji və əməli baxımdan aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

- Müasir dövrdə inhisarçılıq fəaliyyətinin öyrənilməsinin elmi-metodoloji əsasları və ona dair baxışların təkamülünü tədqiq etmək, həmin müddəaların müəllif mövqeyi bildirilməklə müqayisəli təhlilini vermək, habelə, dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq Azərbaycanda antiinhisar qanunvericiliyinin ümumi və xarakterik cəhətlərini müəyyənləşdirərək dəyərləndirmək;

- post-neft erası dövründə ölkəmizdə rəqabət mühitinin səmərəliliyinin prinsiplərini, meyarlarını, göstəricilər sistemini və reallaşma mexanizmlərini müəyyənləşdirmək və dəyərləndirmək;

- Azərbaycanda inhisarçılıq fəaliyyətinin effektivliyini təmin etmək üçün dünya təcrübəsini araşdırmaq, milli reallıqlar nəzərə alınaraq inhisarçılığın tənzimlənməsinin optimal yollarını müəyyənləşdirmək;

- ölkəmizdə inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək və dəyərləndirmək əsasında təbii inhisar sahələrində inhisarçılığın tənzimlənməsinin xarakterik cəhətlərini və reallaşma mexanizmlərini araşdırmaq və dəyərləndirmək;

- Ölkəmizdə təbii inhisar sahələrini təmin etmək məqsədilə onun səmərəli fəaliyyətini təmin etmək;

- Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar qanunvericiliyinin və mövcud normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;
- Strateji yol xəritəsinin prinsipial müddəalarına, hədəflərinə və metodologiyasına uyğun olaraq yaxın gələcək üçün Azərbaycanda dövlətin antiinhisar siyasətinin başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürmək.

Magistr dissertasiya işinin obyektini qloballaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatında mövcud olan inhisar subyektlərini, sahələri, onların təşəkkülü və formalaşması istiqamətləri təşkil edir.

Magistr işinin predmetini isə Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı prosesində inhisarçılıq fəaliyyətinin antinhisar tənzimlənməsi, mexanizmləri, şərtləri, amilləri və problemlərinin elmi və praktiki baxımından araşdırılması təşkil edir.

Magistr dissertasiya işinin elmi və metodoloji əsaslarını bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü və inkişafı prosesində mövcud olmuş klassik, keynsçi, monetar, liberal, təklif iqtisadiyyatı, qlobal, habelə digər iqtisadi məktəb nümayəndələrinin, eyni zamanda antiinhisar siyasəti və tənzimlənməsi ilə bağlı nəzəri problemlərin qanunvericilik bazasının formalaşması və inkişafı ilə bağlı dünya, eləcə də Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin elmi tədqiqatları, mülahizələri, Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Milli Məclisin ölkəmizdə inhisarçılığın müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı verdiyi sərəncamlar, qəbul etdiyi qanunlar, normativ – hüquqi aktlar, proqramlar, ayrı-ayrı ölkələrlə bağlanmış iki tərəfli müqavilələr təşkil edir.

Magistr dissertasiya işinin yazılışı gedişində CİZİT təhlil, 360 dərəcə diaqnostika, sintez, sinergetik və sistemli yanaşma, indeks və statistik metodlardan və s.dən geniş istifadə olunmuş, eyni zamanda tədqiqat gedişində məntiqlik prinsipinin gözlənilməsi təmin edilmişdir.

Magistr dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Son illərdə Azərbaycanda iqtisadi, sosial, elmi-texniki, kadr, maliyyə potensialının artımı sahəsində əldə

olunan uğurlar, yaradılmış institusional, normativ-hüquqi baza ölkəmizin milli iqtisadiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələsinə daxil olmuşdur. Ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi» bütünlükdə milli iqtisadiyyatın formalaşması inkişafının və tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı yeni yanaşma dövlətin antiinhisar siyasətində bütün səviyyələrdə yenidən nəzərdən keçirilərək dəyərləndirilməsini tələb edir.

Magistr dissertasiya işində belə nəticəyə gəlinmişdir ki, milli iqtisadiyyatın inkişafının strateji baxış və hədəflərinə uyğun olaraq aparılan GİZIT təhlil və 360 dərəcəli diaqnostika göstərir ki, ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, effektiv rəqabəti təmin etmək üçün bütün iqtisadi münasibətlər sisteminə təkrar istehsal baxımından sistemli yanaşmaq lazımdır. Ölkədə investisiya və sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdırmaq üçün antiinhisar siyasəti daha çox rəqabətin qorunmasına, norma-normativ və hüquqi aktların təkmilləşdirilməsinə, dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınmaqla yaxın gələcək üçün antiinhisar tənzimlənməsinin prioritetlərinin əsaslandırılması və onun təkmilləşmə istiqamətlərini, prioritetlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdi. Təhlil göstərdi ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının tarixən formalaşmış strukturuna uyğun olaraq təbii inhisarçılar böyük xüsusi çəkiyə malikdirlər. Digər tərəfdən son 10 illikdə ölkəmizdə regional inkişaf siyasətində həyata keçirilən tədbirlər də antiinhisar siyasətinin təkmilləşməsi istiqamətində atılan mühüm addımlar kimi dəyərləndirilməlidir. Bunlarla yanaşı tədqiqat işimizdə gəldiyimiz konkret yeniliklərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının konkret statistik materialları əsasında müasir dövrdə ölkəmizdə inhisarçılıq fəaliyyətini müəyyən edən obyektiv və subyektiv amillər, şərtlər dinamikada sistemli təhlil olunmuş və bütünlükdə son illərdə ölkəmizdə tətbiq olunan antiinhisarçılıq fəaliyyəti ilə bağlı reallaşdırılan dövlət müdaxiləsinin forma, miqyas, hədd və təsir vasitələrinin pozitiv və neqativ cəhətləri araşdırılaraq dəyərləndirilmişdir.

- Ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılması strategiyasının reallaşdırılmasında dövlətin həlledici rolu və tətbiq etdiyi tədbirlər sistemi dəyərləndirilmiş, antiinhisar qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə ayrı-ayrı bazar subyektlərinin, inhisarların bazarda iştirakı həddinin və səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan rəqabət mühitini mexanizmləri, prinsiplərinin elmi-metodoloji əsasları dəyərləndirilmiş və bütünlükdə bu prosesin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiyasını nəzərə alaraq effektiv rəqabət mühitinin yaradılması və səmərəli antiinhisar siyasətinin reallaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübə və milli iqtisadi siyasi reallıqlar nəzərə alınaraq bütünlükdə bu prosesin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Müasir şəraitdə Azərbaycanda təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsi, sahibkarlığın, xüsusən qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlətin həyata keçirdiyi antiinhisar, xüsusən stimullaşdırıcı siyasət araşdırılmış, dəyərləndirilmiş və təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin və inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Təhlil göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və son nəticədə davamlı inkişafa keçidinin təmin edilməsinin mühüm şərtidir. Bu baxımdan rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi iqtisadi səmərəlilik və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda araşdırılaraq bu prosesin pozitiv və neqativ tərəfləri aşkarlanmış və onların vəhdət halında təkmilləşməsinə təmin etmək məqsədilə müəllif mövqeyi bildirilməklə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

- Strateji yol xəritəsinin fundamental prinsiplərinə uyğun olaraq ölkəmizdə yeni dəyişən tələb şəraitində səmərəli rəqabət mühitinin yaradılmasının və dövlət müdaxiləsinin optimal hədlərinin mexanizmlərinin, prinsiplərinin və təsir

vasitələrinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı elmi və əməli baxımdan əsaslandırmağa cəhd edilmiş, müvafiq təkliflər və tövsiyyələr irəli sürülmüşdür.

Magistr dissertasiya işinin informasiya bazası və mənbələri. Magistr dissertasiya işinin yazılışı gedişində milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətlərinin materiallarından, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və hökumətin antiinhisar fəaliyyəti ilə bağlı sərəncamlar, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlar, Statistika Komitəsinin hesabatlarından, illik məcmuələrindən, habelə respublika alimlərinin bu problemlə bağlı yerinə yetirdiyi elmi-tədqiqat işləri, əldə etdiyi nəticələr və s. təşkil edir.

İşin normativ-hüquqi bazası antiinhisar fəaliyyəti ilə bağlı ölkəmizdə qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlar və sənədlər təşkil edir.

Magistr dissertasiya işinin elmi və əməli əhəmiyyəti. Magistr dissertasiya işinin elmi əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl inzibati amirlik sistemindən bazar sistemə keçid şəraitində formalaşan və inkişaf edən milli iqtisadiyyatlardan dövlətin antiinhisar siyasəti və bu problemlə bağlı tarixi baxımdan ayrı-ayrı elmi məktəblərin və istiqamətlərin baxışları, müəllif mövqeyi bildirilməklə onların müqayisəli elmi-metodoloji əsasları dəyərləndirilmiş, ümumiləşdirmələr edilmiş, qanunauyğunluqlar, xüsusiyyətlər aşkarlanmış və müvafiq nəticələr çıxarılmışdır.

Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar ölkəmizdə inhisarçılığın mövcud reallıqlar şəraitində optimal həddini dəyərləndirməyə, mövcud rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı konkret təkliflər irəli sürməyə, ölkəmizdə həyata keçirilən regional siyasətə uyğun olaraq regionlarda inhisarçılığın tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir ki, bu da yaxın gələcəkdə ölkəmizdə makro, mikro və mezo səviyyədə antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə konkret təkliflər irəli sürməyə imkan vermişdir.

Magistr dissertasiya işinin əməli əhəmiyyəti zənnimizcə onunla şərtlənir ki, tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələr aşkarlanmış ümumi qanunauyğunluqlar və xüsusiyyətlər dünya təcrübəsinə və milli reallıqlara əsaslanaraq ölkəmizdə

antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür ki, onlar da yaxın gələcəkdə ölkəmizdə antiinhisar siyasətinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, prioritetlərin dəqiqləşdirilməsi prosesində istifadə oluna bilər.

Magistr dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 81 səhifə təşkil edir.

FƏSİL I. QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İNHİSARCILIQ FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları

Milli iqtisadiyyatın iqtisadi münasibətlər sistemi bazasında formalaşması və bu qarşılıqlı əlaqələrin xüsusiyyətləri, mahiyyətini aşkarlamağa yol verməsi iqtisadi nəzəri fikrə çoxdan məlumdur. O da realıqdır ki, bazar nə qədər təkmildirsə də, onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bir çox hallarda isə zəruri hala çevrilir və bu halda öndə olan məsələ bazar ilə dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin optimallığına əsaslanan effektiv iqtisadi fəaliyyətin formalaşmasının həlledici faktoruna çevrilir. Təcrübədən aydın olur ki, rəqabət vəziyyətinin təşkil olunması nəticəsində meydana çıxan müxtəlif istehsalçıların inhisarçılığı bəzi neqativ halların meydana çıxmasına, xüsusən də qeyri-təbii qiymət artımına, əsası olmadan bu əmtəə və xidmətlər üçün yüksək tədiyyənin sayəsində alıcıların itkilərinə, bu qiyməti saxlamaq naminə məhsul və xidmətlərin istehsalının azaldılmasına, başqa sözlə desək qeyri-təbii defisitə yaranmasına, bunun yekunu isə sahələrarası resurs hərəkətinin azaldılmasına və nəticədə də qeyri-effektiv bölgünün yaranmasına və s. gətirib çıxarır. Bu baxımdan da inhisarçılığın aradan qaldırılması, effektiv rəqabət vəziyyətinin bərqərar edərək inkişafının vacibliyi dövlət tərəfindən əksinhisar tədbirlərinin yerinə yetirilməsini bir hədəf kimi irəli sürür. Belə ki, əlverişli rəqabət vəziyyətinin olması inkişafın təkan vericisi amili olur və subyektlərin iqtisadi-təşkilati formalarına biavasitə təsir edir. Bu baxımdan da bazarda rəqabət aparanların münasibəti bir çox hallarda isə iqtisadi əsərlərdə və hüquqi-normativ sənədlərdə «mübarizə», «rəqabət», «iqtisadi rəqabət» və s. anlayışlarla ifadə olunaraq bir çox iqtisadi modellərdə öz əksini tapmaqla yekunda dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin obyektinə çevrilmiş olur. Onu da bildirmək vacibdir ki, rəqabətin inhisarçılar tərəfindən sıxışdırılmasının yekununda ictimaiyyəti külli miqdarda bir çox iqtisadi və sosial itkilərlə üzləşdirir və iqtisadi tərəqqi də tədricən yubanır. Tarixən inhisarçılığın dövlət tərəfindən

tənzimlənməsi məsələsinin tədqiqinə diqqətimizi cəmləsək bu zaman onun artıq iqtisadi nəzəri fikrin yaranması dövründən də əvvələ təsadüf etdiyini və dövlət tərəfindən əksinhisar tənzimlənməsinin tarixinin daha qədimliyinin şahidi olarıq. Dövlət meydana gəlmiş andan sosial-iqtisadi mühitə təsir etməyə çalışır və qanunlarında da əks olunur. İmperator Zenon qiymətlərə aid qərarında inhisarçılığa və onun ictimayyətdə etdiyi mənfilikləri haqda meydana gəlmiş çətinlik kimi çıxış edir. «Biz, əmr edirik: hər hansı bir istənilən şəxs ərzaq və yaxud da istifadə üçün nəzərdə tutulan başqa hər hansı bir istənilən geyimə, balığa və ya da hər hansı bir istənilən əşyaya inhisarçılığa cəhd etməsin». müasir qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatın və iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin bir çox hallarda bir-birinə ziddiyyəti inhisarçılara bəzi müxtəlif münasibətlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Çünki, hüquq və patentlərin müdafiəsi hədəfilə hüquqi məhdudlaşdırmalara təməlləşən inhisarçılıq, uzun müddətdə orta məsrəflərin minimumlaşdırılması ilə əlaqədar hazırlanan təbii inhisar təmayüllü, nəhayət, bazara birinci növbədə dəfə girən və orada bir müddət hər hansı bir istənilən məhsulun vahid satıcısı olan, lakin rəqabətdən qorunmaq üçün heç bir xüsusi yolu olmayan istehsalçıların iştirak etdiyi açıq inhisar təmayüllü tipləri iqtisadçılar qeyd etsələr də, A. Livşits bu siyahını xeyli genişləndirərək onların təsnifatının ən azı 6 bazasında formalaşmasını zəruri sayırıq: istehsalın və kapitalın təmərküzləşməsinə təməlləşən və rəqabətdən bilavasitə yaranan inhisarçılıq; kommunal xidmət, elektroenergetika, metallurqiya, dəmiryolu və d. üçün xas olan texnoloji intisarlara; istehsal olunan məhsulun fərqlənməsi ilə meydana çıxan inhisarçılıq; müasir ETT-nin sahələrində lider istehsalçıların inhisarçılığı; təbii dövlət inhisarçılığı; inzibati-amirlik inhisarçılığı.

Bəzi hallarda isə sahədə istehsalçıların çoxluğu rəqabətin indikatoru, azlığı isə inhisarçılıq kimi dəyərləndirilir. Bu cür münasibət «mükəmməl rəqabət» nəzəri baxışlarının təhrifli təqdimi kimi verilməlidir. Amma realda rəqabət heç də həmişə istehsalçıların sayı ilə deyil, bazara girişnin genişliyi və ya məhdudluğu ilə və dövlət intervensiyası ilə, tədbirlərinin sayı, təsirliliyi və s. ilə hesablanır. Başqa tərəfdən bazar ölkələrində inhisar təmayüllü ayrı-ayrı istehsalçı və istehsalçılar

səviyyəsində varsa, bazar iqtisadiyyatının hələ yaranamadığı, ya da yeni formalaşan ölkələrində «direktiv» inhisar təmayüllü adı almış inhisarçıların yaranması da nəzərə çarpır. Nəticədə də inhisarlar bazarda öz mövqeylərini qiymət vasitəsilə diktələyirsə, «direktiv» inhisarçıların bazara xas olmayan alətləri, əsasən də inzibati qərarlarla təmin olunur və bu da bir çox bürokratik aparatın dövlətin maraq dairəsindən fərqlənən öz şəxsi maraq dairələrinin reallaşma yollarını çoxaldır.

Ümumiyyətlə, inhisarın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə münasibət belə olmuşdur: əksinhisar nəzəri baxışların yaranması və empirik yoxlanılması; dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin icrasında və qanunvericiliyin işlənilib hazırlanmasında hüquq nümayəndələri ilə paralel iştirakı; əksinhisar tədbirlərinin tədqiqinin elmi-nəzəri və metodiki vəsaitlərin hazırlanması.

Ona diqqət yetirək ki, rəqabət və inhisarçılığa nəzəri baxışlar, onlara dair bir çox münasibətlər indi də iqtisadçı və siyasətçilərin diskussiya mövzudur və bilavasitə dövlət tərəfindən yerinə yetirilən əksinhisar tənzimləmə tədricən ayrı bir formada dövlətin iqtisadi münasibətlərin tənzimləməsi aləti kimi, sərbəst formada yerinə yetirilən bir siyasət olaraq formalaşır. Başqa cür söyləsək, XIX əsrin başlanğıcında inhisarçılığın nəzəri baxışları meydana gəldiyi halda, XIX əsrin axırına yaxın bu sadə tənzimləmə tədqiqatlarının nəticələri geniş tətbiqini tapdı. Bu ən əsas iqtisadi nəzəri fikirdə klassik, neoklassik, marksist nəzəriyyə, başqa sözlə desək nümayəndələri inhisarçılıq proseslərin tədqiqinə diqqət ayırsalar da dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin reallaşması üçün tətbiq olunan tədbirlərin vacibliyinin dəyərləndirilməsinə cavab tapmaması ilə izah edilir ki,. Başqa sözlə desək istehsalçılar tərəfindən yerinə yetirilən bu və ya başqa bir fəaliyyətin rəqabət mövqeyinin tədqiqinə gəldikdə bir çox hallarda isə onlar həm rəqabəti yaradan, həmçinin ona mane olan kimi dəyərləndirilə bilər və bununla da bir-birinə ziddiyyətlik təşkil edir. Başqa tərəfdən əksinhisar qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq istehsalçılar birləşmədən, yeni əmtəə və xidmətlərin istehsalı və innovasiyaların tətbiqi ucbatından cəzalandırılmamaq

naminə imtinaları, əlbəttə, dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin reallaşma məsrəflərini azaldar, amma bunun davamlı inkişaf üçün nə dərəcədə əlverişli olmasına cavabın tapılması da vacib olur. Bu baxımdan bəzi hallarda isə dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin və qanunvericiliyinin tətbiqinin nə dərəcədə əlverişli olmasının müəyyənləşdirilməsi bu məsələyə yeni bir prizma baxışından, effektivlik və labüdlük nöqteyindən müqayisəli münasibəti tələb edir. Qeyd olunanlara nəzərən tədqiqatda davamlı inkişaf mövqeyindən inhisar təmayüllü fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələlərinə və onları qiymətləndirməyə cəhd edəcəyik. Birinci növbədə olaraq qeyd etmək istərdik ki, dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin əsaslandırılmasında hökmran olma kimi qəbul olunmuş inhisar təmayüllü nəzəriyyəsi bundan sonra reallaşdırılan inhisar təmayüllü fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsində əsaslı yer alaraq bu sahədə ideologiyayı yaratmış, onun yerinə yetirilməsi üçün isə institut və tədbirlərin konkret halların həqiqi dəyərlənin verilməsində alqoritmləri vermişdir. Diqqət yetirək ki, 1930-cu ilin bitməsinə «sahə təşkilatı» adı ilə inhisar təmayüllü fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə dair E.Meyson, D.Uolles, U.Nikols, C.Marxem, Merton C.Per, R.Tennant, C.Makki və b. iqtisadi tədqiqatlar aparmış 77,87,94, əksinhisar tənzimləmənin dövlət orqanı olan ABŞ-da Müvəqqəti Milli İqtisadi Komitə məlumatın yığılması və tədqiqi üzrə işlər görmüşdür. 1950-ci illərdə «sahə təşkilatı»nın təsirinin tədqiqi «struktur-davranış-nəticə» modeli kimi dəyərləndirilərək bazarda satıcıların birləşməsinə önəm verərək Çemberlin, Fellner, Stiqlits oliqapoliya təqqiqini aparmış və Şubik, Şelling nəzəri-oyunun əsaslarını təyin etməyə cəhd etmişlər. Beyn bazara giriş məsələlərinə xüsusi diqqət ayırmış və «struktur-davranış-nəticə»yə sistemli münasibətin vacibliyini və dəyərliyini bildirmişdir. Kayzen və Tyornerin əsərində əksinhisar təcrübəsi ətraflı şərh edilmişdir. Onlar bildirirlər ki, oliqapoliyada struktur birləşməyə qarşı yerinə yetirilən güclü tədbirlər qənaətin əldə olunmasına əsaslanır. Amma bu eyni zamanda bazara giriş üçün maneəyə çevrilir və müəssisə miqyasına təsir etmir,

Başqa sözlə desək əksinhisar tənzimləmə ilə kapitalın aşağı düşməsi məhsuldarlığı heç də azaltmır, əgər aşağı düşmə olursa, o da iqtisadi baxımdan ictimaiyyət üçün əhəmiyyətsiz olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1950-ci illərdə «struktur-davranış-nəticə»sinə skeptik münasibət bəsləyən M.Fridmen, C.Stiqler, S.Pelsman, L.Tesler, Q.Demens, D.Makci, U.Boumen və b. şaquli qadağaları Ümumiyyətlə isə tanısalar da bazarın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin vacibliyini xüsusən qeyd edirlər .

XIX əsrin 60-70-ci illərində «struktur-davranış-nəticə»inə uyğun istehsalçıların mənfəətinin təmərküzləşmə ilə bağlılığının aşkalanmasına bazara girişlə şərtləri nəzərə alan Mann, Komanor və Vilson, Kollins və Preston və b., bu asılılığı reklamla bağlayan Komanor və Vilson, o cümlədən alıcıların maraqları bazasında bazar strukturu ilə bağlayan Lustgarten, xarici ticarətlə bağlayan və nəhayət, təmərküzləşmənin böhran həddi ilə bağlayan Vhayt tərəfindən aparılan tədqiqatlar daha diqqətlidir. Bu qeyd olunanlarla paralel iqtisadi hüquq nəzəri baxışlarını Çikaqo məktəbinin nümayəndələri Pozner, Brouzen, Bork və digərləri inhisar ilə meydana çıxan ictimai məsrəflərin və xeyirlərin neoklassik inhisar nəzəri baxışları tərəfindən qeydə alınmadığını bildirir və «struktur-davranış-nəticə»sinin nümayəndələri ilə bu məktəbin nümayəndələrinin mübahisə predmetini ifadə etdirən konferensiyanı tədqiqata çəkirlər. Ən əsas iqtisadi hüquq nəzəri baxışlarının Çikaqo məktəbinin nümayəndələrinin münasibəti təcrübədə əksinhisar tədbirlərindən imtinaya gətirdiyindən dövlət qurumları bu siyasətin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş məsrəflərin və tədbirlərin iqtisadi baxımdan effektivliyinin dəyərləndirilməsi üçün geniş təhlil bazasını tələb edirdilər. Bu da əksinhisar tənzimləmənin reallaşmasını xeyli mürəkkəbləşdirdi. Bir çox iqtisadçılar neoklassik inhisar nəzəri baxışlarını tənqidində ordinalist faydalılıq nəzəri baxışlarına uyğun qeyri - qanuni əməliyyat sayılan istehsalçı və istehlakçıların şəxsi faydalığının məcmusunu əsassız olaraq ictimai itkilərin dəyərləndirilməsində istifadəsini məqbul sayırdılar.

«Struktur-davranış-nəticə»nin üstünlüyünün isbatı üçün 1980-ci illərdə Benston və Fisher empirik əlaqələrin çatışmazlıqları kimi mənfəət normasının hesablanması zamanı mühasibat indikatorlarından istifadənin həqiqətə uyğunluğu, mənfəətin hansı səviyyəsinin uyğun sayılması və s. kimi suallara cavab tapmağa cəhd etmişlər. Sualların cavabında mövcud nəzəri baxışların müxtəlifliyi yekun olaraq mənfəətin hesablanması prinsiplərinin təkmilləşdirilməsindən ən əsası da tədqiqatların qiymət dəyişməsi mövqeyindən aparılmasına gətirib çıxartdı. Daha doğru söyləsək qiymət dəyişməsi və təmərküzləşmə ilə bağlılığı bir mənalı sayan tədqiqatların çoxalması müşahidə olundu.

Qeyd olunanlardan fərqli rəqabət nəzəri baxışlarının nümayəndələri bu məsələyə realıqda neoklassik inhisar baxışlarının paradoksmasından uzaqlaşmayaraq inhisar təmayüllü məsələlərinə ümumi nəzəri insan fəaliyyəti mövqeyindən baxırlar. Eyni zamanda bu məsələnin rəqabət və bazarların tədqiqi bazasında izahına çalışırdılar. Bu əlaqələrin əsas ideyası inhisarların bazarda başqa rəqabət aparanları cəlb etməmək hədəfi ilə qiyməti həddən artıq artırmayıb, qiymət və istehsalın həcmi inhisarçı mövqeylərini davamlı edəcək səviyyədə təyiniyə çalışmasından ibarətdir. Bu zaman qiymət müharibəsi ilə, mənfəətin aşağı düşməsi halları olmur və tələb elastikliyi həddən artıq çoxalması riski də olmur. Onu da bildirmək lazımdır ki, bu əlaqələrin əsas xarakterik cəhəti, onların bazara zaman çərçivəsindəki hal kimi baxılmasıdır. Ümumiyyətlə, neoklassik inhisar nəzəri baxışları bazar iqtisadiyyatında rəqabətə təsir etmir.

Şübhəsiz, bazar münasibətləri təkmiləşdikcə əksinhisar təlimlər və doktrinalar da uyğun tələbə və şəraitə uyğun transformasiyaya olurlar. İnhisarın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin irəli sürülən nəzəri baxışları indi də mikro və makroiqtisadi sahədə tənzimləmənin diskussiya obyektidir. Son dövrlər müasir qloballaşmada dövlət tərəfindən əksinhisar tənzimlənməsinin hüquqi-normativ təcrübəsində iqtisadi-nəzəri baxışların və nəzəri müddəaların təsirinin çoxaldığı aydın müşahidə edilir. O da açıq-aşkardır ki, əksinhisar qanunvericiliyi rəqabətin təkmilləşdirilməsi nəminə kartellərin yaranması, qiymətlərin yüksəlməsi və ayrı-

seçkiliyi sayəsində, inhisarçıların hökmran mövqe qazanmasına qarşı yönəldilir. Amma, dövlət intervensiyasının optimallının təmini və intervensiyanın mənfi nəticələrini azaltmaq üçün əksinhisar qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində onun rolu durmadan artır. Onu da bildirmək vacibdir ki, əksinhisar tənzimləmə üzrə tədqiqatları ən əsas istehsalçıların birləşmələrinin tədqiqinə və məhdudlaşdırmalara, qiymətin əmələ gəlməsində yerinə yetirilən tədbirlərin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. Belə ki, nəzərdə tutulan birləşmədən dövlətə hər hansı bir istənilən növ tədiyyənin həcmi həmişə diskussiya olunur. Son illərdə hökmranlığın genişlənməsindən bilavasitə yaranan ictimaiyyətə potensial itki ilə məhsuldarlığın artması arasında seçim məsələsi geniş diskussiya edilsə də, bimaliyyət ki, məhsuldarlığın yüksəldilməsinə bir çox faktorlardan ona nail olmaqdan daha rahatdır. İstehsalçılar məhsuldarlığı yüksəltmək naminə birləşsə, nəticədə də nəzərdə tutulan məhsuldarlıq əldə edilmirsə, onda inhisarçıları yenidən sərbəst iştirakçılara çevirmək daha çətin bir proses olur. İkincisi, istehsalçıların bazarı tutmaq və hökmranlıq əldə etmək əzminin araşdırılmasının dəyərləndirilməsinə xeyli ciddi münasibət tələb edilir. Çünki, aşağı qiymət siyasəti ilə bazarın tutulması bir çox hallarda isə, qiymətlərin məsrəf səviyyəsində təyini, bir çox hallarda isə dempinq siyasətinin, başqa sözlə desək, rəqabət aparıcıları bazar həddlərindən sıxışdırıldıqdan və bazara hökmran olduqdan sonra isə qiymətləri yüksəltmək və mənfəət əldə etmək kimi şərh olunur. Amma məsələyə dar mənada münasibət bəzi məsələləri, başqa sözlə desək rəqabət aparıcı istehsalçıların aşağı qiymətinin alıcılara nə dərəcədə mənfi təsirini, qaçırmayacağını, məhsulun keyfiyyətinə nəzər yetirməyəcəyi və s. meydana çıxma biləcəyini nəzərə almır. Üçüncüsü, bazar sədlərinin təyini məsələsi də diskussiyalıqdır. İnhisarın tərifi yüksək mənfəət qazanması kimi fərqli cəhətlərlə əlaqələndirilir. Amma əgər, istehsalçıların çoxu mühasibat sənədlərində mənfəəti gizlədirsə və nəticədə də həm dövlət qurumları, həmçinin iqtisadçılar bazarın həddlərini təyin etməyə çətinlik çəkirlər. Bu baxımdan da tədqiqatların aparılmasında daha doğru məlumat mənbəyin' tələbat hiss edilir. Dördüncüsü,

iqtisadçılar əksinhisar qanun-vericiliyinin tədqiqi ilə effektivliyi barədə əsaslandırılmış müddəalar irəli çəkməlidirlər. Həmçinin bu zaman əsas məsələ bazarda istehsalçıların birləşmələrin qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş faktlar yox, birləşmədən öncə və sonra qiymət dəyişmələrinin tədqiqinə, dəyərləndirilməsinə əsaslanmalıdır. Təcrübədə əksinhisar qanunvericiliyin güclü və ya mülayimliyi təxmini olaraq təyinləşdirilir. Belə ki, qiymət dəyişməz olursa, deməli əksinhisar qanunvericiliyi güclü, yox qiymət yüksəlsə, bu zaman əksinhisar qanunvericiliyi mülayimliyi sayılır.

Bu gün dövlət tərəfindən əksinhisar siyasəti hal-hazırkı olan qanunvericilik və elmi-nəzəri baxışlara əsaslanmaqla dövlət qurumları qarşısında qısa və uzunmüddətli planın təyin edilməsi tapşırığını qoyur. Nə qədər ki, iqtisadçılar ölkədə dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətini və reallaşdıran qurumların ictimaiyyətə səmərəsini, əksinhisar tədbirinin hansının mütləq olmasını, hansının isə ictimaiyyətin rifahına müsbət təsirini izah etməyiblər, o vaxta qədər qanunvericilik ən əsası nəzərə dəyən bilavasitə əsassız qiymət artımı, inhisarçılıq etmək naminə birləşmə kimi halların qarşısını almağa istiqamətlənəcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, inhisarın 6 növünün: istehsal və kapitalın mərkəzləşdirilməsi və təmərküzləşdirilməsi; istehsalçının birliyi; texnoloji oliqopoliya; təbii dövlət inhisarı; məhsulun differensiyası; dövlət inzibati - amirlik idarəetmə sistemi inhisarçılığının - ayrılmasına baxmayaraq hal-hazırkı qanunvericilikdə 3 inhisar təmayüllü fəaliyyətin 9 növü: dövlət inhisarçılığı, sahə inhisarçılığı, yerli inhisar təmayüllü , istehsalçıların inhisarçılığı, maliyyə-kredit inhisarçılığı, subyektlərin şaquli və üfüqi sazişlərlə meydana çıxan inhisar təmayüllüyü, təbii inhisar təmayüllü, patent-lisenziya inhisarçılığı qeyd edilir. Başqa sözlə desək inhisarçıların növləri, onların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi metodlarının daha doğru izahının verilməsinə çalışılır. Əksinhisar tənzimləmənin nəzəri baxışları dövlət tərəfindən yerinə yetirilən siyasətin nəzəri baxımdan əsaslandırılmasına istiqamətləndirilsə də nəticədə də normativ mülahizələrin, meyar və indikatorların və s. tətbiqinə istiqamətləndirilir. Dövlət tərəfindən

əksinhisar siyasəti iqtisadi siyasətin vacib tərkib hissəsi kimi antitrust və haqsız rəqabətə qarşı istiqamətlənən qanunlara əsaslanır. Dövlət tərəfindən əksinhisar siyasəti rəqabətin inkişafına yönəldilir. Bu baxımdan da davamlı inkişaf mövqeyindən rifahın yüksəldilməsi və həmçinin istehsalın genişləndirmə, keyfiyyət, innovativ nöqteyi-nəzərindən dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin effektivliyinin artırılması sahəsində tədqiqatlara indi də böyük tələbat hiss edilir.

Dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin çatışmazlığı olaraq istehlakçıların rifahına mənfi təsirli birləşmələrdir; dövlət tərəfindən icazəli birləşmələrə nəzarətin və inhisarlaşmalarına qarşı effektiv tədbirlərin təyinində çətinliyi texnologiyanın inkişafı və intellektual mülkiyyət nəticəsində meydana gəlmiş yeni güclülərə uyğun əksinhisar siyasətin reallaşmasındakı çətinliklər; əksinhisar tədbirlərin tətbiqi və inhisar təmayüllü fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə məhkəmə işlərinə siyasi qüvvələrin intervensiyası qeyd edilə bilər.

Müasir qloballaşmada iqtisadçılar qarşısında birinci növbədə əksinhisar tənzimləmə siyasətin effektivliyi məsələsi qoyur. Inhisarçılığın meydana gəlməsində vacib faktorlardan biri, rəqabət vəziyyətinin kifayət qədər davamlılığı, rəqabət siyasətinin zəruri şərtlərlə aparılmamasıdır... Bu baxımdan, biz rəqabətlə məsələlərini inhisar yaradan səbəblərindən biri kimi dəyərləndiririk. Bu cür münasibət həmçinin, rəqabət vəziyyətinin formalaşmasının və effektiv rəqabət siyasətinin tətbiqinin hədəf deyil, ancaq iqtisadi inkişafa nail olmanın əsas hərəkətvericisi olmasına dəlalət edir. Bu qeyd olunanlar belə qənaətə gətirir ki, effektiv rəqabət siyasətinin tətbiqi inhisar yaradan prosesə hədəfli intervensiyanın yerinə yetirilməsində əhəmiyyətlidir. Rəqabət siyasəti inhisarçılığı proses, və həmçinin vəziyyət olaraq tənzimləməkdir. Bu səbəbdən maliyyə böhranında rəqabət vəziyyətinin optimalaşdırılması meyarları və indikatorlarının tədqiqi inhisar təmayüllü fəaliyyətin tənzimlənməsi məsələsinə yeni prizma baxışından diqqətə yol verə bilər.

1.2. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində rəqabət mühitinin formalaşmasının prioritetləri və mexanizmləri

Inhisarlaşmanın qarşısının alınması, rəqabət vəziyyətinin formalaşdırılması şəraitə və tələbə uyğun dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin əməli baxımdan effektiv yerinə yetirilməsi iqtisadi böhrandan çıxışın zəruri şərtlərindən biri sayılır. Rəqabət qanunvericiliyi reallıqda tənzimlənilib-tənzimlənməməsindən asılı olmayaraq geniş sahələri bürüyür. Bu da belə hökmranlığın və ictimaiyyətin rəqabətin qorunması sahəsindəki siyasətin hansı prinsiplər bazasında formalaşması ilə razılığa gəlməsindən irəli gəlir. Beynəlxalq təcrübəsi göstərir ki, bəzi hallarda prinsiplər hökmranlığı təmin etdikdə ictimaiyyəti qane etmir, ictimaiyyəti qane etdikdə isə təhlükəsizlik məsələləri ilə ziddiyyətdə olur. Bu baxımdan da rəqabət vəziyyətinin təmini həlli çətin bir məsələdir. İctimaiyyətlə və hakimiyyətlə anlaşılmazlığın əsas səbəbi dövlət tərəfindən tənzimləmənin və inhisarçıların aradan qaldıran rəqabət vəziyyətinin özbaşına yaranacağı ehtimalın olması ideyasıdır. İqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin yeni meydana gəldiyi dövrdə bir çox qanunların qəbulu heç də effektiv rəqabətin yaranmasına gətirmədi. Nəticədə də bir neçə istehsalçıların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi hökmran mövqeylərinin xeyli yumşaldılması və seqmentlərin qorunmasının təmin olunması başlandı.

Rəqabət ayrı-ayrı istehsalçıların, reallıqda dövlətlərin iqtisadi siyasətdəki metodlarını əks etdirir. Bununla da maliyyə böhranında reallıqda fenomen müşahidə edilir. Bu fenomen dövlətlərin yerinə yetirdikləri siyasətin alətlərində, maliyyə və kredit mexanizmlərində qabarıq büruzə verir. Qeyd etmək olar:

– mülkiyyətə zəmanət. Onu da bildirmək vacibdir ki, neoinstitusionalist iqtisadiyyatda bu gücün vacibliyi qeyd edilir. Müasir çətin şəraitdə əmlak və mülkiyyətin müsadirəsi riskin böyüklüyü istənilən ölkənin reytinginə mənfi təsir edir. Bu baxımdan da bir çox ölkələrdə belə zəmanətlər qanunvericiliyi sahəsində addımlar əqli mülkiyyət üzrə inhisarçıların qorunması kimi çıxış edir.

– rəqabət vəziyyətinin qorunması və dəstək siyasəti. Əksinhisar qanunvericiliyinin keyfiyyəti, praktiki yerinə yetirilmə yolları bazar konyunkturasına təsir edir. Əksinhisar qanunvericiliyinin ciddi yerinə yetirilməsi təkcə rəqabətin yaranması şərti deyil, həmçinin bazara girişdə maneələrin aşağı düşməsi gücü kimi də çıxış edir. Bu isə bazarda fəaliyyətin yerinə yetirilməsində məsrəflərin azaldılmasına yol verir. Nəticədə də istehsalçıların bazarda qazandıqları əlavə dəyərləri artır və rəqabət əlverişli sayılır.

– bazarın çatışmamazlıqların aradan qaldırılması. Inhisarçıların yaranmasında faktorlardan biri bazar haqda məlumatın çatışmazlığıdır. Onların aradan qaldırılması bazar institutlarının effektivliyindən asılıdır və məlumat çatışmazlığının aradan qaldırılması əks reaksiya verərək institutlarının effektivliyinə bilavasitə təsir edir. Başqa sözlə qarşılıqlı asılılıq vardır. Xarici effektlərin neqativlərin təsirinin azaldılması da bu siyasətin istiqamətlərindən sayılır. Məhz inhisarçıların hal-hazırkı məsrəflərin azaldılması güclü olmaqla xarici effektlərin yaranması faktoru olsa da, tədbirlərin qüvvətləndirilməsi əksinhisar tədbiri olaraq vacibdir.

Maliyyə böhranında iqtisadiyyatın açıqlığı sayəsində rəqabət vəziyyətinin təsiri güclənir. Bu zaman dövlət istehsalçıları inhisar təmayüllü meyllərdən deyil, həm də beynəlxalq rəqabətin neqativ effektlərindən müdafiə tədbirlərini yüksəltmək vacibliyində qalır. Təcrübədən aydın olur ki, bu məsələ aktualdır. Iqtisadiyyatın rəqabətliyini yüksəltmək hədəfilə hüquqi-normativ bazanın yaradılması vacibdir.

Iqtisadi əsərlərdə effektiv rəqabət anlayışı diskussiya obyektinə olmuşdur. Rəqabət vəziyyətinin effektiv olması məsələsi «kimin üçün» sualını yaradır. Bu proses iqtisadiyyatda tədqiq olunarsa, yerli istehlakçı və istehsalçıların maraq dairələrini, əgər beynəlxalqda tədqiq olunarsa, dövlətlərin maraq dairəsinin nəzərə alınmasını tələb edir. O da açıq-aşkardır ki, ictimaiyyəti maraq dairəsində olan məsələlərdən biri tənzimlənməyən inhisarçılar deyil, rəqabət vəziyyətinin, nəticələrinin ifadəsi formalarıdır. Bununla bağlı, ictimaiyyət və hakimiyyətin

əksinhisar tədbirlərinin hədəfi inhisarçılarla mübarizədən çox optimal rəqabət vəziyyətinin formalaşmasıdır. Bu da iqtisadiyyatın effektivliyinin artırılmasının vacib gücüdür. Həm də iqtisadiyyatın ayrı-ayrı tərkib hissələri, istehsalçılar tələbin dəyişmə meylinə uyğunlaşmalı olur. Bu da bu məqamları səbəb kimi nəzərə almağı zəruri edir:

1. Bazar rəqabətindən istehsalçılar arasında əmtəə və xidmətləri bazara çıxarmaq mövqeyindən mübarizənin qarşılıqlı təsiri nəzərə alınmalıdır.

2. Tədiyyə qabiliyyətli tələbi ödəmək mübarizəsində tədiyyə qabiliyyətli təklifin məhdudluğu nəzərə alınmalıdır. Belə ki, istehsalçıların rəqabətini güclüləndirən amillərdəndir.

3. Bazar rəqabəti əlçatılan seqmentlərdə inkişaf edir və bu cür halda rəqabətin təsirini azaltmaq hədəfi ilə bəzi istehsalçılar çıxış yolunu başqa əlçatmayan seqmentlərə keçməkdə görür.

Bu və ya başqa bu kimi məsələlər rəqabət mühitinə təsirsiz olmur, həmişə rəqabət vəziyyətinin qiymətləndirilməsini vacib edir.

Diqqət yetirək ki, bazarın inkişafından asılı olaraq fəaliyyəti çətin, və ya asanlıqı rəqabət vəziyyətindən asılıdır. Bu da birinci növbədə istehsalçılar arasında meydana çıxan qarşılıqlı münasibətlərdə bazardakı dəyişiklikləri müşahidə edəndə qabarıq büruzə verir. Bu baxımdan da rəqabət subyektlərindən asılı inhisar rəqabəti, mükəmməl rəqabət, oliqopoliya və xalis inhisar fərqləndirilər. Amma biz ən əsas rəqabət mühitini təhlilində bu formalara deyil, başqa anlayışa- başqa sözlə «rəqabət vəziyyətinin səviyyəsi»nə diqqət yetirək. Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, beynəlxalq aləmdəki prosesləri nəzərə alaraq rəqabət mikrosəviyyə, mezosəviyyə, makrosəviyyə və super makrosəviyyədə olur. Rəqabət vəziyyətinin bölünərək təhlili rəqabət qarşılıqlı əlaqələrinin təyininə zəruri olan faktorları və alətləri qruplaşdırmağa yol verir. Miqyas mövqeyindən rəqabət milli və beynəlxalq səviyyələrdə tədqiq olunarsa bu dayanıqlı və davamlı inkişafı nəzərə almağa yol verir. Rəqabət yalnız istehsalçılarla münasibətlə əciyyətlənir. Həmçinin əmtəə və

xidmətlərin də rəqabəti vardır. İstehsalçılarla rəqabət vəziyyətinin dəyərləndirilməsi strukturunun və inkişaf istiqamətinin təyini hədəfini də güdür.

İnkişaf etmiş və inkişafda olan dövlətlər tərəfindən rəqabət vəziyyətinin dəyərləndirilməsində aşağıdakı indikatorlardan istifadə edilir:

- 1) rəqabətin intensivliyi indikatoru.
- 2) rəqabət vəziyyətinin indikatoru.

istehsalçılarla rəqabət mühitindən fərqli əmtəə və xidmətlərin rəqabət vəziyyətinin tədqiqində onu səciyələndirən indikatorlarının təyini tələb edilir. Buda bəzi çətinliklər var.(3) Çünki ədəbiyyatlarda praktiki olaraq əmtəə və xidmətlərin rəqabət mühitini səciyələndirən indikatorların doğru reqlamentliyi yoxdur. Rəqabət vəziyyətinin hal-hazırkı indikatorlarını belə qruplaşdırmaq olar.

Əmtəə və xidmətlər bolluğu istehsalçılar və rəqib əmtəə və xidmətlərlə rəqabəti yaratsa da reallıqda zəruri tələblə qarşılanmazsa, sadəcə rəqabət mühiti illüziyasını yaradar. Nəticədə də tələbə uyğun keyfiyyətli əmtəə və xidmətlərin çatışmazlığı olur və ucuz və keyfiyyətsiz əmtəə və xidmətlərlə dolması zamanı baş verir. Bazarda bir əmtəə və xidmətlər tələb başqa əvəzləyici əmtəə və xidmətlərlə ödənilər. Bu halda rəqabətliliyin artmasından deyil, bu seqmentdə rəqabət vəziyyətinin zəif olmasından danışmaq daha uyğun sayılır. Bazarın əmtəə və xidmətlərlə təmini yüksəkdirsə bəzi əmtəə və xidmətlər bazar tsiklinin azaldılmasına, artıq məhsulun anbarlarda yığılmasına və maliyyə riskinin çoxalmasına gətirməsidir. Bu baxımdan da bəzi əmtəə və xidmətlərin rəqabətliliyi yalnız milli bazarda deyil, həmçinin beynəlxalq aləmdə təhlilini tələb edir. Ümumiyyətlə, bazarın əmtəə və xidmətlərlə təminin dəyərləndirilməsi onun həcmi ilə səciyələndirildiyindən çətinliklər yaradır. Bu indikatorun bazar vəziyyətinin dəyişməsi ilə bilavasitə olmasının səbəbindən kobud səhvlər ola bilər və bu da istehsalçıların maliyyə risklərinin çoxaldar. Bazarın əmtəə və xidmətlərlə təmininin dəyərləndirilməsində dolayı indikatorlardan biri bir çox növ rəqib əmtəə və xidmətlərin miqdarıdır. Bunu da ekspert və reqistrasiya metodları ilə hesablamaq olar. Nəzər alsaq ki, əmtəə və xidmətlərin çoxluğu və bazarın əmtəə və xidmətlərlə

təmini sıx əlaqəli olsa da ölçmə şkalası üzrə fərqlənirlər. Çünki, bazarın əmtəə və xidmətlərlə təmini istehsalçıların inhisarsızlaşdırılmasından asılı olsa da dövlətin qadağaları əmtəə və xidmətlər çoxluğuna, həmçinin əmtəə və xidmətlərlə təmininə təsirsiz olmur. Başqa sözlə dövlətin qoyduğu standartlara tələblər, istehsalın və qiymətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi rəqabət vəziyyətinin inkişafına təsir edir. Rəqabət indikatorlarında biri əmtəə və xidmətlərin cəhətləri olaraq qəbul olunan qiymətdir. Bu baxımdan da qiymət və qeyri-qiymət rəqabəti var. Ən əsası də qeyri-qiymət rəqabəti üstündür. Qiymət rəqabəti açıq aparılır və əmtəə və xidmətlərin maya dəyərinin azalması məhdud hal olaraq qəbul edilir. Nəticədə də qiymətin aşağı düşməsi az mümkün olur və qiymət endirimi mənfəətin aşağı düşməsinə gətirir. Bu baxımdan da istehsalçılar qiymət rəqabətini açıq olaraq bu hallarda aparırlar:

- autsayder istehsalçıların inhisarçılarla qeyri-qiymət rəqabətində yolları olmadıqda;
- yeni məhsulla daxil;
- əmtəə və xidmətlərin yüksək standartlaşmasında;
- satış məsələsi ilə bazarda mövqelərin qorunması üçün.

Rəqabət vəziyyətinin tədqiqi rəqabət haqqında məlumatın yığılması ilə də yerinə yetirilir. Bütün faktorların təhlil mümkün olmur. Bu çətinlik yaradan məlumat istehsalçılarda heyətin sayı, bilavasitə və faktura məsrəflərin strukturu, xammal və s doğru dəyəri, investisiyanın həcmi, satış həcmnin indikatoru çıxış edir. Bu baxımdan da tədqiqin dəqiqliyi hal-hazırkı məlumatın olması və ya həqiqətə uyğununda, rəqibin təhlükəli hesab edilməsindən asılı olur.

İstehsalçı yüksək effektivlik cəhətlərini əldə etməklə başqa sahədə aşağı düşməsi ilə üzləşər. Bu da bir seqmentdə nailiyyətin yüksəlməsi, başqasında itirilməsi ilə nəticələnər. Bu baxımdan da daxili və xarici faktorların tədqiqində rəqabət siyasətləri zəruri olur. Beləliklə, bir çox istehsalçıların siyasətləri bazasında istehsalçılar uğurla fəaliyyətdə olaraq bazarın hissələrinə hökmran olur. Həmin istehsalçıların yerinə yetirdikləri siyasətlər normal fəaliyyət üçün zəruridir.

Bazarda bir çox siyasətli istehsalçılar bir çox metodlarla rəqabət aparılır. Hər hansı bir istənilən tipə keçid və ya hər hansı bir istənilən tipin sıradan çıxması insan tələbatlarının bir çoxluğu səbəbindən qeyri-mümkündür. Bəzi hallarda istehsalçılar siyasətlərini dəyişməyə çalışırlar. Bütün bu qeyd olunanlara baxmayaraq əmtəə və xidmətlər rəqabətin təkmil və qeyri-təkmil olmasını təyin etmək üçün meyarlar müqayisə ilə aşağıdakı indikatorlarla parametrlərdən istifadə olunur. Bu qeyd olunanlara da əmtəə və xidmətlərin məhsul və coğrafi hədləri, subyektlər və xüsusi çəkisi, əmtəə və xidmətlər resursu həcmi, əmtəə və xidmətlər bazarının strukturu, bazara girişdə sədlər, istehsalçıların bazar potensialı adlanır. Bunların kəmiyyətlə ölçülən keyfiyyət xüsusiyyətləri var və onlara diqqət yetirmək zəruridir. Çünki, bazarın əmtəə və xidmətlər və məhsul sərhədi– tələblə istehlakla və təkliflə istehsalla hesablanır. Tələbələ əmtəə və xidmətlər sərhədi miqdarla tələbin kəsişmə elastikliyi əmsalını cəciyələndirilir.

əmtəə və xidmətlərin qarşılıqlı əvəzliyi istehsal keyfiyyətinə əsaslanır və iki faktorla səciyələndirilir: eyni qrupun başqa əmtəə və xidmətlərinin istehsalında istifadə olunan boş istehsal gücləri vacibdir; bir əmtəə və xidmətlərin istehsalından başqasına keçidin istehsal qüvvələrinin olması labüddür. Əmtəə və xidmətlər ehtiyatının həcmi coğrafi hədlərdə əmtəə və xidmətlərin satılmasının həcmi ilə dəyər və ya natura indikatorları bazasına əsaslanır:

Bazara giriş qadağaları elə bir haldır ki, yeni iştirakçıların bazara girişinə yol verilmir. Bu halda iki məsələyə diqqət verilir: bazara girişdə hal-hazırkı sədlər və rəqabətçilər tərəfindən onları keçə bilməsi; bazarın regional və beynəlxalq ticarətə açıqlığı. (4) Bu sədlər texniki, intellektual və s. və artıb-azala da bilər.

Rəqabətə təsirin həqiqi dəyərində istifadə olunan təhlil rəqabət vəziyyətinin tədqiqidir. Bu konkret an, müddətə yerinə yetirilir. Bu tədqiqin bazasında tənzimləmə haqda nəzəriyyə irəli sürülür və proqnozlar verilir. Bunun çətinlik yaradan tərəfləri var. Bu qeyd olunanlara diqqət verək. Birinci növbədənin olaraq hər hansı bir istənilən ümümləşdirilmələrin tətbiqində çətinlik rəqabət vəziyyətinin miqdar indikatorlarının olmamasıdır. Təklif olunan bəzi indeks və

modellər elə bir məlumat tələb edir ki, onu əldə etmək olmur. Larner indeksində sahənin orta son məsrəfləri tələb edilir ki, bu da böyük çətinlik yaradır. 3. Integral indikatorlar və ya şkala işlənməyib. Çünki, onun dəyişkənliyi rəqabət, ya da qeyri-rəqabət haqqında əminliyə yol vermir. Nəticədə də bir çox bazarların tədqiqində bir çox dolayı indikatorlardan istifadə edilir. Çünki, bir çox qanunvericiliklərin və praktikanın tədqiqi¹dən belə qənaətə gəlinir ki, Dünya İqtisadi Forumu təklif olunan «rəqabətin qəbul edilmə səviyyəsi» ndən istifadə edilsin. Qeyd etmək lazımdır ki, bu indikator da bazarları deyil, ölkədə rəqabət haqda ümumi məlumat verir, xüsusiyyətlərini əks etdirmir. Bazar iştirakçıları hər hansı bir istənilən qərarı sayanda rəqabətin dərki, başqa sözlə qəbul etdikləri səviyyədə baxırlar və bəzi hallarda iqtisadi-statistik hesablamalar aparılmır. Bu da bazar girişində sədlər, bazar iştirakçılarının davranışı və s. qeyri-obyektiv faktorlar bəzi indikatorların hesablanması mümkünəşür edir. Bu baxımdan da rəqabət vəziyyətinin həqiqi dəyərinin verilməsində ən əsası da rəqabətin indikatorlarının istifadəsi lazımdır. Başqa məqam odur ki, rəqabət vəziyyətinin tədqiqində modellərdən də istifadə edilməlidir. Anqlo-saksoniyada rəqabət vəziyyətinin dəyərləndirilməsində təmərküzləşmə indikatorlarında az istifadə və onun yerndə bazar hökmranlığı indikatoruna, qiymət məsrəflər fərqi, orta dəyişən məsrəflərlə mənfəət elastikliyi indikatorlarına üstünlük verilir. Düzdür, bu indikatorlar da vahid formada rəqabəti təyin etmir. Çünki, bazar hökmranlığı tələb və təklifin xüsusiyyətlərinin təyininə, rəqabət xüsusiyyətlərini aşkarlayan çox saylı faktorları tələb edir. Ən əsası C.Beker və T.Breznahanın bazar hökmranlığı: sahənin tələb və təklif funksiyasının dəyərləndirilməsi ilə təyin olunur. Onların riyazi hesablanması çətinliyi və məlumatların doğru olmasından bazar hökmranlığının dəyərləndirilməsinin uyğunlaşdırılmış metodlarından istifadə olunur.

Rəqabətin uyğun dəyərləndirilməsi dövlətin sahibkarlığın tənzimləməsi qərarlarına təsir edir. Bu baxımdan da Hirşman-Herfindal indeksi, qiymət məsrəflər fərqi və məsrəflə mənfəət elastikliyi indikatorlarının birgə istifadəsində təhlil göstərdi ki, məsrəflə mənfəət elastikliyi indikatoru rəqabətin

hesablanmasında başqa indikatorlara nisbətən 95 % doğrudur. Bu indikatorun başqalarından asant hesablanır, həmçinin nəticəni doğru göstərir. Onun da çatışmamazlıqları vardır. Bu da məsrəflərlə mənfəət elastikliyinə arzu olunan rəqabət üçün optimal təyin edilməsidir. Başqa sözlə desək vacib şkalanı tərtibi mümkünsüzdür.

Ümumiyyətlə, araşdırılmalarda belə bir qənaət alınır ki, rəqabət nisbi anlayışdır, immanent keyfiyyəti deyil. Rəqabət həmişə dəyişilir və bu baxımdan da hər bir vəziyyətdə optimallığı labüddür və bu cür halda onun dəyərləndirilməsi konkret aparılmalıdır. Rəqabət təkcə idarəetmə və icra qurumları tərəfindən deyil, həmçinin bazar iştirakçıları tərəfindən də tədqiq olunur. Çünki, rəqabət bazar iştirakçılarının sayının çoxalması anında aydın sübut edir. İştirakçıların çoxalması ilə də inhisardan rəqabətə doğru dəyişir. Rəqabət spesifik məhsul istehsal edən istehsalçıların toplumu və münasibətini, həmçinin sahə bazarının həqiqi xüsusiyyətləri olaraq onun dinamika deyil, cari vəziyyəti ifadə etdir.

Rəqabət vəziyyətinin optimallığı və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi iqtisadi və sosial inkişaf etmiş ölkələr siyahısına girişə zəruridir. Dövlət tərəfindən tənzimlənmə real vəziyyətə uyğun alətlərlə effektiv yerinə yetirilməlidir ki, həm qiymətlərin səviyyəsinə, həmçinin bir çox innovasiya və texnologiya intensivliyinə bilavasitə təsir etsin. İqtisadi böhran və enmədə rəqabətin inkişaf tədbirlərinin müsbət nəticələri təcrübədə təsdiqlənməsi beynəlxalq aləmdə baş vermiş iqtisadi böhranın ləğvi istiqamətlərindən biri olaraq rəqabət vəziyyətinin optimallığını gündəmə gətirir.

1.3. Inhisar fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi

O da açıq-aşkardır ki, inhisarçılığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas elementi və birinci növbədə gücü iqtisadiyyatda inhisarçılığa bir kateqoriya olaraq münasibətində irəli gəlir nə qədər zəruriliyi prinsipi bazasında qurulur. Başqa sözlə desək inhisarın bir istehsalçı olaraq dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin zəruriliyi dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin mahiyyətində tapır. Bu səbəbdən sosial-iqtisadi inkişaf və s. faktorların təsirində yaranan iqtisadi siyasət istiqamətlərindən olan dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasət təcrübəsinin tədqiqi dayanıqlı və davamlı inkişaf yoluna qədəm qoyan Azərbaycana əhəmiyyətli bir məsələyə çevrib. Bu təcrübənin tədqiqi məsələsinə birinci olaraq sənayecə inkişaf etmişlərin, o cümlədən Avropa İttifaqınagirənlərin, həmçinin transformasiya olunanların qanunvericiliyinin və dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin prinsipial müddələrinin tədqiqi sahəsində münasibətə cəhd etdik. O sübut edilir ki, inhisarçılığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi iki prinsip, başqa sözlə desək inhisarçıların ümumiyyətlə qadağanı və inhisarçılığa nəzarətlə sui-istifadə hallarının məhdudlaşdırılması bazasında qurulub.

Bu baxımdan inhisarçılığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin «struktrualist model»i olaraq Amerikan modeli inhisarçıların bir struktur vahid olaraq ləğvi prinsipi bazasında formalaşılıb. (9) 1890-cı ildə Amerikada birinci növbədə antitrust qanunu Şerman aktı formal olaraq inhisara qoyulan qadağa ilə güclələndiyindən ticarətin, istehsalın məhdudlaşmasına, aşağı düşməsinə gətirəcək istehsalçıların istənilən birləşmə və sövdələşmələrini qadağan etdi. Ümumiyyətlə isə belə təsnifləşdirmək olar.

- ştatlar, xarici dövlətlər arasında ticarətin azaldılmasına gətirən istənilən saziş qeyri-qanundur.

- ştatlar, xarici dövlətlər arasında ticarətin istənilən hissəsini inhisar edən və ya ona çalışan, başqaları ilə inhisarlaşdırmaq hədəfi ilə gizli və ya açıq sazişlərə girən şəxs cinayət törədir.
- Kleytonun xüsusiyyətləri belədir:
- İstehsal məsrəfləri ilə əsaslandırılmamış qiymət ayrı-seçkiliyi qeyri-qanuni sayılır.
- Rəqibin səhmlərinin rəqabətin zəifləməsinə gətirən alışı qadağan edilir.
- hər hansı qurumun rəhbərinin rəqibin idarə heyətinə girişi qadağan edilir.

1950- ci ildə qüvvəyə minmiş Sellar-Kefover qanunu Kleytonun 7-ci paraqrafında göstərilmiş müddəaya düzəlişlə, həmçinin maddi aktivlərin alışı da qadağan edilir. Eyni zamanda onu da bildirmək vacibdir ki, Robinson-Petmen (1936), Uiler-Li (1938) və s. bu kimi məsələlərin zəifləməsi qanunlarını xüsusi bildirmək vacibdir. İqtisadi əsərlərdə ABŞ-da inhisarçılara dövlət intervensiyasının 5 istiqaməti verilir:

- inhisarçıların fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq və mənfəəti azaltmaq naminə yüksək vergi;
- İnflyasiyanı, qiymətləri aşağı salmaq naminə əmtəə və xidmətlərinin qiymətlərinə nəzarət;
- inhisarçılığa dövlət mülkiyyətinin tətbiqi, başqa sözlə desək dövlətin əlində saxlanması;
- sənayenin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi yerinə yetirilir. Bu da istehsalın səviyyəsinə, bir çox qiymətlərə və tənzimlənən sahələrin istehsalçılarının bazara giriş və hüdudlardan çıxmalarına nəzarət, fəaliyyəti müşahidə etmək;
- dövlət sahə istehsalçılarına qarşı əksinhisar qanununun tələblərinə uyğun antitrust tənzimləmə və s.

Tədqiqatlardan belə qənaətə gəlinir ki, sənayecə inkişaf etmişlərdə inhisarçılara dövlət təsiri bir çox hallarda fərqli olsa da, ümumilikdə bu intervensiya və təsirlər alətlərin ən əsası üç istiqamət var:

- liberallaşdırılması ilə rəqabət yaradan bazar strukturlarının artırılması və ya fəaliyyətinin fəallaşdırılması;
- qiymət və rentabelliyyət dövlət tərəfindən nəzarəti və yerinə yetirilməsi;
- qanunvericilik bazasında inhisarçıların ləğvi, yaranmasının qarşısının alınması və ya məhdudlaşdırılması.

Ümumiyyətlə isə, təcrübəyə diqqətimizi cəmləsək bu zaman üstün mövqeyə hədd indikatorlarının çox olmasını görürük. Çünki, Almaniyada 1 istehsalçının bazarın 1/3, 2 istehsalçının yarıdan çoxuna, üç istehsalçı 2/3 hissəsinə, Yaponiyada 1 istehsalçının bazarın yarıdan çoxuna, 2 istehsalçının isə bazarın $\frac{3}{4}$ -ə, sonra isə 1 istehsalçı yalnız $\frac{1}{4}$ -nə, Fransa və İngiltərədə isə 1 istehsalçının yalnız $\frac{1}{4}$ -nə icazə verilir. ABŞ-da əmtəə və xidmətlərinin coğrafi zonası istehlakçıların əmtəənin 5%-dən baha əldə edəsi ərazi üzrə təyin edilir və Hirşman-Herfindal alətilə təyin edilir.

Rusiyanın “Rəqabət və ticarət bazarında inhisarçılığın məhdudlaşdırılması qanun”-na uyğun olaraq hər hansı istehsalçıların bir-biri ilə əlaqəli istehsalçıların payı 65% dən çox olarsa inhisarçı hesab edilir. 35% və 65% arasında payı olan istehsalçıya isbat etməlidir ki, o bazarda inhisar təmayüllüdür. 35%-dən az payı inhisar təmayüllü faktoru hesab olunmur.

Son illər maliyyə və sənaye kapitalının təmərküzləşməsi meyilləri artması səbəbindən bu proseslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi də qüvvətlənməkdədir. Çünki, Yaponiyada əksinhisar qurumların razılığı bu hallarda tələb olunur:

- birgə idarə edilən istehsalda;
- istehsala, və ya hissəsinə varis;
- istehsalının, və ya hissəsinin icarəsi;
- istehsala, və ya hissəsinə idarəetmə təyini.

Ümumiyyətlə isə, reqlamentləşdirmə 2 qayda üzrə – ya tamfaktoru inhisarçıların qadağanı, ya da rasionallıq bazasında fəaliyyətinə bəzi vəzifələri həll etmək hədəfi ilə icazə verilir. Çünki, ABŞ və Almaniyada kartellərin fəaliyyətinə qadağalar halında, Yaponiyada onlar fəaliyyət göstərə bilər. Almaniyada səhmdar kapitalın əldə olunması sazişinə Federal kartel xidmətinin icazəsi, saziş

nümayəndələrinin birgə vəsaiti əmtəə və xidmətlərin 20% və artıq malik olduqda, illik dövriyyəsi ≥ 500 mlyn. avro və işçilərinin sayı $\geq 10\,000$ olduqda tələb edilir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, birləşmə Avropa İttifaqı Komissiyasının müsbət rəy almışlara razılıq verilir. Baxmayaraq ki, 1997-ci ildə birləşmə əvvəlki 20 il ərzində ən yüksəyə çatmışdır, 1998-ci ildə bu meyl qüvvətlənmiş və 1997-ci ildəkindən 40% çox olmuşdur.

Inhisarçıların qiymətlər və rentabelliyyə dövlət tərəfindən nəzarət və yerinə yetirilməsi bir çox ölkələrdə fərqli prinsiplərlə yerinə yetirilir. ABŞ-da qiymətlərin 5-10%-i dövlət təyinləşdir.

Bu münasibət məsələyə məntiqi əsaslarla yanaşaraq inhisarı qeyri-qanuni saymır. Burada ən əsas maraqlara və ictimaiyyətə neqativ təsir edən istehsalçıların azaldılmasına diqqət yetirilir. Onun yerinə yetirilməsinə inzibati qurumlar tələb edilir ki, bu da bir çox rəqabətin vəziyyətinin tədqiqinə təhlil və nəzarət tələbindən irəli gəlir. Qurumların vəzifələrinə vacib hallarda bilavasitə təsir sayılan korrektə, tənzimləmə və qadağa tədbirləri də aiddir.

Skandinaviyada əksinhisar institutların fərqliliyi birinci növbədə Daniya, İsveçin və Finlyandiyanın AB-nə giriş vaxtları ilə olmuşdur. Eyni zamanda Onu da bildirmək vacibdir ki, Skandinaviya ölkələri və Hollandiyanın sənaye strukturu, daha çox qeyri-mərkəzləşmə və daha az dövlət mülkiyyətinə və özünütənzimləmə ənənələrinə malikdirlər. Bu baxımdan da hal-hazırkı institutlara əsaslanmaqla həmin ölkələrdə bazarın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə əlaqədar münasibət tərzini daha az ambisiyalıdır və dəyişən vəziyyətlə ayaqlaşma bilmək üçün tədricən modifikasiya uğramışdır. O da açıq-aşkardır ki, AB qanunvericilik sistemi ən əsası da liberal xarakterlidir (1957-ci il Roma müqaviləsinin ideologiyasına görə iqtisadi fəaliyyətin azad yerinə yetirilməsini məhdudlaşdıran hər hansı maneənin aradan qaldırılması əsas götürüldüyündən, inhisarçılar da belə maneə hesab olunduğundan) Bu hədəflə İsveç və Finlandiyanın qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması prosesi yerinə yetirilməsinə baxmayaraq onlar həmin ölkələrdə əksinhisar fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin dövlət

mexanizm və alətlərinə faktor edilməmişdir. Çünki, Danimarkanın qanunvericidliyinin hədəfi ictimai nəzarət bazasında əsassız qiymət artımına qarşı və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ağır şərtlərin qarşısını almaq sahəsində tədbirlər görməkdirsə, Norvecin qanunvericiliyində isə bu hədəflər daha geniş təyin olunaraq həmçinin ictimai resurlardan effektiv istifadəni təmin etmək, haqlı rəqabət mühitini yaratmağı nəzərdə tutur. İsveçrə qanunvericiliyi isə sahibkarlar arasında ağır güclülər bazasında müqavilə bağlamağa qadağalar qoyur. Skandinaviya ölkələri sırasında İsveçrənin qanunvericiliyi vahiddir ki, müqavilənin bağlanması güclülərində ölkənin müstəqilliyi təmin olunması tənzimlənir və dolayısı yolla nümunəvi müqavilə təcrübəsinə qadağalar qoyur. Bu da nümunəvi müqavilələrin təkcə deklarativ deyil, həmçinin çox ağır güclülər bazasında tərtib olunması cəhətləri ilə seçilir.(25) Finlandiya qanunvericiliyinin hədəfi kimi həm haqlı rəqabətin təmini, həmçinin istehlakçıların maraq dairələrinin qorunması çıxış edir. Onu da qeyd etmək ki, Skandinaviya ölkələri arasında yalnız Danimarka «inhisar», başqa ölkələrdə, Başqa sözlə desək Norveç, İsveç və Finlandiyada isə qanunvericilikdə «rəqabətin məhdudlaşdırılması» sözlərindən istifadə edilir. İndi qiymətlərin və rəqabətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi haqda (1953-cü və 1966-cı illərdə qüvvəyə minmiş) qanun yalnız İsveçrədə qalmaqdadır və orda bu qanunla paralel olaraq bazarın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi haqda (1975-ci ilin) qanun da tətbiq olunmuşdur. Daniyada «inhisarçılar haqda» qanun 1955-ci ildə qəbul olunması qiymətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə təsir göstərmiş, Norveçdə 1993-cü ildə «İstehsalçı fəaliyyətində rəqabət haqqında» və həmin ildə qüvvəyə minmiş «Qiymətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi haqda» qanunlar, Finlandiyada isə «Qiymətlər haqda məlumatlandırma haqda» 1989-cu ildə qəbul olunmuş qərar, 1978-ci ilin «İstehsalçı işlərinin haqsız aparılması haqda» və 1992-ci ilin «Rəqabətin məhdudlaşdırılması haqda» qanunlar tətbiq edilir. Ümumiyyətlə qanunlardan başqa istehsalçı fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə və əksinhisar qanunlarının tətbiqi təcrübəsinə məhkəmələrin qərarlarının da böyük təsiri gücü vardır. Bu baxımdan qanunun inkişafı bazarda

əksinhisar tənzimləməni və ona nəzarətin təkmilləşməsi sahəsində dərinləşdirir. Skandinaviya ölkələrində iqtisadiyyatın tənzimləməsindən danışdıqda planlaşdırmanı qeyd etməyə bilmərik. Çünki, planlaşdırma tənzimləmənin bir aləti kimi çıxış etdiyindən və bilavasitə iqtisadi maraqlarla əlaqədar olduğundan bu ölkələrdə o, hüquqi əsaslara malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar yönümlü ölkələrin böyük bir çox iyyətində bu gün əksinhisar qanunvericiliyi qəbul olunmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə əsas əksinhisar qanunvericiliyi ikinci beynəlxalq müharibəsindən sonra qüvvəyə minmişdir. ən əsası Fransada 1945-ci ildə, İngiltərədə 1948-ci ildə, Yaponiyada 1947-ci ildə, Almaniyada 1957-ci ildə qəbul edilən bu qanunvericilik aktları hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirməklə ABŞ qanunvericiliyindən yuxarıda qeyd etdiyimiz əsaslarla fərqlənir. Lakin bu fərqlərin olmasına baxmayaraq ümumi götürdükdə beynəlxalq üzrə bütün əksinhisar qanunları vahid əsaslar bazasında qurulur ki, bu da birinci növbədə olaraq kompaniyaların birləşməsinə dövlət nəzarətinin olması, ikincisi, sahibkarların sövdələşməsinə qadağaların qoyulması, nəhayət, üçüncüsü haqsız rəqabətin qarşısının alınmasına istiqamətlənməlidir.

Göründüyü kimi bir çox əksinhisar qurumları yalnız əksinhisar tənzimləməni deyil, həmçinin rəqabətin saxlanması və ona köməklik sahəsində, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə tədbirləri də yerinə yetirir. Ümumiyyətlə isə MDB ölkələrinin əksinhisar qurumlarının əsas vəzifələri kimi bunlar qüvvəyə minmişdir:

- əksinhisar qanunvericiliyinin yerinə yetirilməsinə nəzarət;
- inhisarçılığın və haqsız rəqabətin aradan qaldırılması, qarşısının alınması və məhdudlaşdırılması;
- rəqabət və sahibkarlığın inkişafı bazasında bazar qarşılıqlı əlaqələrin in formalaşmasına köməklik;
- inhisarçılığın və haqsız rəqabətin yaranmasından vətəndaşların (istehlakçıların) qanuni maraq dairələrinin qorunması.

Beynəlxalq rəqabət mübarizəsi qüvvətlənir və beynəlxalq miqyasında yekcins sahibkarlıq vəziyyətinin formalaşmasını təmin edəcək vahid rəqabət qaydalarına, Başqa sözlə desək bir çox ölkələrin rəqabət qaydalarının uyğunlaşdırılmasına tələbat daha da artır. Bu cür halda isə rəqabətin milli tənzimləmədən də yüksək səviyyədə tənzimləməsinin rolu artmış olur və bu da istehsalçıların məhdudlaşdırıcı iş fəaliyyətinə dövlətlərarası nəzarəti təmin edir. Hal-hazırda belə bir dövlətarası tənzimləmənin və nəzarətin yoxluğunun əsas səbəbi kimi zəruri vahid , ya da olduqca uyğun, oxşar qanunverici bazanın yoxluğu, tənzimləyici qurumların statusunda qeyri-təyinlik, onların bir çox nazirlik və hökumətdən asılılığı, maliyyə və ixtisaslı kadr çatışmamazlığıdır. Belə şəraitdə ölkəmizin səlahiyyətli dövlət qurumlarının əsas vəzifəsi kimi bir tərəfdən inhisarçılıqla mübarizədirsə, başqa tərəfdən ənənəvi istehsalçı əlaqələrinin formalaşmasına, rəqabət vəziyyətinin saxlanmasına çatmaq dır. Bütün bu qeyd olunanlar təbii ki, Azərbaycanda inhisar təmayüllü fəaliyyəti və onun dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin sistemli tədqiqi və dəyərləndirilməsini tələb edir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA İNHİSARÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın inhisarçılıq fəaliyyəti, onun dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və dəyərləndirilməsi

1992-ci il 23 iyun tarixindən fəaliyyətə başlamış Azərbaycan Respublikasının dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi yaradıldı. Bu Azərbaycanda dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətini reallaşmasını təmin və təşkil edən bir dövlət orqanı oldu. Müstəqilliyin birinci növbədə meydana gəldiyi illər ərzində bazar qarşılıqlı əlaqələrin effektiv fəaliyyətini təmin etmək inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinə həyata keçirmək hədəfi ilə «Əksinhisar fəaliyyəti haqqında», «Haqsız rəqabət haqqında», «Təbii inhisarçılar haqqında», «Reklam haqqında», «qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının qorunması haqqında», «İstehlakçıların hüquqlarının qorunması haqqında» və s. qanunlar və AR Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi qaydaları haqqında», və s. qərarları bu sahədə atılan birinci növbədə addımlar idi. Azərbaycanda inhisar təmayüllü iqtisadi fəaliyyətin qarşısının alınmasının, məhdudlaşdırılmasının və aradan qaldırılmasının təşkilati və hüquqi əsasları 4 mart 1993- cü il tarixli «Antinhisar fəaliyyəti haqqında» qanunla təyin edilməklə ölkə ərazisində bütün fiziki və hüquqi şəxslərə şfaktor edilir. Həmin qanunda inhisarçılığın dövlət inhisarçılığı; sahə inhisarçılığı; yerli inhisar təmayüllü ; istehsalçıların inhisarçılığı; maliyyə-kredit inhisarçılığı; bazar subyektlərinin üfüqi və şaquli sazişləri nəticəsində meydana çıxan inhisar təmayüllü; təbii inhisar təmayüllü; patent-lisenziya inhisarçılığı növləri öz əksini tapdı.

2003-cü ildən başlayaraq sosial-iqtisadi dəyişikliklər, sahibkarlığın inkişafı və rəqabət vəziyyətinin formalaşması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin genişləndirilməsi dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş

siyasətinin təkmilləşdirilməsini və rəqabət vəziyyətinin optimallaşdırılmasını qanun bazanın. 2009-cu il 24 iyun tarixində AR Prezidentinin fərmanı ilə AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının qorunması Dövlət Xidməti yaradıldı.

Şübhəsizdir ki, müasir maliyyə böhranı şəraitində rəqabətin ictimaiyyətin, həmçinin dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılan çox vacib bir istiqamətini təşkil edir. Belə olan şəraitdə rəqabət mexanizminin hərəkətə gətirilməsində dövlət qurumları hansı vasitələrdən istifadə edə bilər və hökmranlıq inhisarçılıqla əlaqədar hansı halların qarşısını almaq iqtidarındadır sualına cavab tapmaq üçün yerli qanunvericiliyi və dövlət tədbirləri sisteminin araşdırılaraq və dəyərləndirilməsi göstərir ki, onlar ümumi halda ən əsas 4 istiqamətdə yerinə yetirilir.(26) Birinci növbədə olaraq, hakim mövqedən sui-istifadənin qarşısının alınması, ikincisi, resursların effektiv paylanmasını təmin etmək hədəfi ilə kartellərin fəaliyyətinin yoxlanması və təhqiqi, üçüncüsü, bazarda birləşmələrə nəzarət qüvvələndirilməsini, dördüncüsü istehlakçıların hüquqlarının qorunması və rəqabətin genişləndirilməsi hədəfi ilə onun təşviqi sahəsində tədbirlər yerinə yetirir. Respublikada rəqabət vəziyyətinin necə olmasını və dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətin hal-hazırkı durumunu daha həqiqətə uyğun dəyərləndirmək üçün onların hər birinə ayrılıqda dəyərləndirmək lazımdır.

Hakim mövqe tutan istehsalçılar təbii ki, qiymətlərin, güzəştlərin, əlavələrin təyininə, hərraclarda qiymətlərin yüksəlməsinə, aşağı salınmasına və ya saxlanmasına istiqamətlənmiş müqavilələr bağlaya və razılaşdırılmış fəaliyyət apara bilər, ərazi prinsipi üzrə satışın və ya tədarükün səviyyəsinə görə, reallaşdırılan əmtəə və xidmətlər çeşidlərinə görə bazarın bölməsini yerinə yetirə bilər, satıcı və alıcı dairələri üzrə bazara girişi məhdudlaşdırma və ya təyin əmtəə və xidmətlərin alıcı və ya satıcıları kimi bazar hüdudlarından başqa istehsalçıları çıxara bilər, təyin satıcı və ya alıcılarla müqavilə bağlamaqdan imtina edə bilərlər.

Bütün bu hallar istehsalçıya rəqabətə həlledici təsir göstərmək, başqa istehsalçıların bazara girişini çətinləşdirmək və ya başqa cür söyləsək, onların iqtisadi fəaliyyət azadlığını məhdudlaşdırmağa yol verildiyindən qanunvericiliyə görə qadağan olunmuşdur. Təcrübədə belə bir başlıca mövqeyə malik olan istehsalçıların təyin əmtəə və xidmətlər bazarında payı hər il təyin edilən son hədd kəmiyyətini ötüb keçməməlidir. Bu hədd indi bazarın 35%-ni təşkil edir.

Qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə inhisarçı istehsalçıların uçota alınması hədəfi ilə AR əmtəə və xidmətlər bazarlarında fəaliyyət göstərən inhisarçı istehsalçıların xüsusi dövlət reyestri aparılır və bu reyestrə təyin keyfiyyətli, çeşidli əmtəə və xidmətlərin konkret qrup və növlərinin istehsalına görə inhisarçı mövqedə olan istehsalçılar daxil edilir. Reyestrə girən istehsalçıların siyahısı təsdiq edildikdən sonra dövrü mətbuat dərc edilir. İndi bu reyestrin yenidən təsdiqlənməsi sahəsində işlər görülür.(33) Onu da qeyd etməliyik ki, əgər istehsalçı inhisarçı kimi reyestrə daxil edilsə, onda o inhisarçı hesab edilən əmtəə və xidmətlərinin nomenklaturası üzrə dövlət nəzarətində olur və belə istehsalçıların aşkara çıxarılmasında həm istehlakçılar, həmçinin yerli icra hakimiyyəti qurumları yaxından iştirak edir. Bu istehsalçılarda dövlət nəzarəti və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ən əsas qiymət, rentabellik həddi, natural ifadədə istehsalın həcmi, satış bazarında hal-hazırkı olan tələb və nəhayət, keyfiyyət yollarda yerinə yetirilir. Bu yollarda yerinə yetirilən nəzarət və tənzimləmənin əsas hədəfi isə, bazarda hakim mövqe və haqsız rəqabət ilə əlaqədar sui-istifadə hallarının xəbərdarlıq edilməsi, məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması, dövlət tərəfindən təyin edilmiş qiymət intizamının pozulmasının qarşısının alınmasıdır.

Ümumiyyətlə isə ölkəmizdə əmtəə və xidmətlər bazarlarında rəqabət vəziyyətinin vəziyyətini qiymətləndirərkən müəssisələrin konkret əmtəə və xidmətlər üzrə vəziyyəti təyin edilir.(30) Bunun üçün istehsalın həcmi üzərinə idxal cəmlənərək ümumi həcm tapılır və müəssisənin o həcmə nisbətən mövqeyi təyin olunur, Başqa sözlə desək ümumi həcm 100 % kimi götürülür, müəssisənin

% tapılır və 35 % hədd ilə müqayisə edilərək onun inhisarçı olub-olmaması təyin edilir.

Respublikada yerinə yetirilən dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti çərçivəsində inhisarçı istehsalçıların sayı son 17 il ərzində təqribən 4 dəfə azalmışdır. Yerinə yetirilən antiinhsar siyasəti inhisarçıların sayının azaldılması sahəsində deyil, daha çox istehlakçıların hüquqlarının qorunması istiqamətinə yönəldilir. Çünki, istehlakçıların hüquqlarının qorunması istiqamətlərindən biri kimi əsassız qiymət artımını göstərmək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində inhisarçı istehsalçılar əmtəə və xidmətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənən və sərbəst bazar qiymətlərlə reallaşdırıa bilir, bu səbəbdən əsassız qiymət artımının vəziyyətinin tədqiqinə tələbat hiss edilir. birinci növbədə tənzimlənən qiymətlərlə reallaşdırılan əmtəə və xidmətlərin siyahısına diqqətimizi cəmləsək, görürük ki, bu qeyd olunanlar ən əsas istehsal-texniki təyinatlı əmtəə və xidmətlər, xalq istehlakı malları və xidmətlərdir ki, onların da qiyməti ya sabit olaraq dövlət tərəfindən təyin edilir, ya da təyin səviyyədə təsbit edilir. Azərbaycanın müstəqilliyin birinci növbədə illərində vahid «rubl» məkanında olması, habelə MDB və başqa qonşu ölkələrdə qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi şəraitində, ölkənin özü üçün vacib məhsul və malların uzağa axını təhlükəsi meydana gəldiyindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Respublikasının daxili bazarının iqtisadi qorunması haqqında» 23 aprel 1992-ci il tarixli 216 sayılı qərarı ilə aşağıda göstərilən inhisar (və ya təbii inhisar) mövqeli əmtəə və xidmətlərin, xidmətlərin qiymət və tarifləri dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi nəzərə alınmışdır: həmin siyahıya neft və qaz kondensatı, təbii və sıxılmış qaz; mühərrik və soba yanacağı, ağ neft, benzin; elektrik və istilik enerjisi; telefon üçün abunə haqqı; mənzil kirayə haqları və s. daxil edilmişdir.

Burda qiymət və tarif siyasəti hazırda inhisarçı istehsalçıların qiymətlərinin qeyri-təbii artımının qarşısının alınması hədəfi ilə onların əmtəə və xidmətlərinin

qiymətlərinin dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bir çox üsullarla yerinə yetirilir:

Birincisi, istehlakçıların və son məhsul istehsalçılarının maraq dairələri öz əksini tapmaqla inhisarçı istehsalçının əmtəənin qiyməti həddən artıq yuxarıdırsa, onda onun əmtəənin son hədd qiyməti təyin edilir. Bu hal realıqda qiymətlərin dondurulmasıdır. Belə bir tədbir bazarda məhsul çatışmazlığı şəraitində tətbiq edilir, Çünki azad qiymətlərin idarəolunmaz artımı yekun olaraq yüksək inflyasiyaya və sosial narazılıqlara səbəb olaraq, həmçinin istehsalın get-gedə aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan da son hədd qiyməti ən əsas inhisarçı mövqedə olan zəruri tələbat malları və qida əmtəə və xidmətlərinə tətbiq edilir və belə təcrübə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin çoxunda rast gəlinir.

İkincisi, təsbit edilmiş qiymətlərin qoyulması.

Üçüncüsü, qiymətlərə son hədd əlavələrinin (əmsallarının) təyini. Tədqiqarlardan məlum olmuşdur ki, 1992-ci il 2 yanvar tarixli 3 sayılı «Qiymət və tariflərin sərbəstləşdirilməsi haqqında» Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarına ən əsas qiymət və tariflərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi yerinə yetiriləcək istehsal – texniki təyinatlı əmtəə və xidmətlərin, vacib sosial əhəmiyyət kəsb edən əsas istehlak malları və xidmətlərinin qiymət və tariflərinə orta hesabla 2 – 6 dəfə həcmində yüksəldici əmsallar təyin edilmişdi.

Dördüncüsü, rentabellik hədd səviyyəsinin tətbiq olunması. Inhisarçı istehsalçıların əmtəənin rentabelliyyəsinin son hədd səviyyəsi hökumətin qərarları ilə təsdiq edilir. Rəqabət vəziyyətinin təşkil edilməsi və qorunması hədəfi ilə «Inhisarçı istehsalçıların Dövlət Reyestri»-nə daxil edilmiş inhisarçı istehsalçı və təşkilatların əmtəə və xidmətlərinə (xidmətlərinə) dövlət nəzarəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 dekabr 1992-ci il tarixli 377 sayılı «Inhisarçı birlik və istehsalçıların əmtəə və xidmətlərin qiymət və tariflərin dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi haqqında» fərmanına müvafiq olaraq rentabelliyyə son hədd təyini, qiymət və tariflərin dəyişdirilməsinin qiymət orqanında

deklarasiya olması yolu ilə yerinə yetirilməyə başlandı. Onların ölçüsü 1994-1995-ci illərdə 10 %-dən (neft emalı sənayesinin əmtəə və xidmətlər 1, süd və süd əmtəə və xidmətlər 1) 50 %-ə qədər (bütün sənaye sahələrinin dağ mədən istehsalçıları və meşə-tədarükat istehsalçıları əmtəə və xidmətlər 1, balıq və balıq əmtəə və xidmətlər 1, duz, rabitə, təchizat-satış təşkilatlarının və istehsalçıların xidmətləri) təşkil edirdi. Metallurgiya, maşınqayırma, kimya, neft-kimya, ağac emalı, sellüloz-kəğız, yüngül və başqa sənaye sahələrinin əmtəə və xidmətləri üzrə son hədd rentabelliği 25 % həcmində götürülmüşdür. İndi rentabellik səviyyəsi 20%-40% səviyyəsində təsdiq olunmuşdur. Rentabellik səviyyəsinin təyini eyni zamanda bəzi məsələlərin yaranmasına da gətirib çıxarır. Çünki, inhisarçı istehsalçılar öz əmtəə və xidmətlərin tam maya dəyərini qeyri-təbii olaraq yüksəltməklə mənfəətini artırmağa nail olurdu. Bunun qarşısını alınması hədəfi ilə AR Nazirlər Kabineti tərəfindən 1996-cı ildə əmtəənin maya dəyərində girən məsrəf maddələrinin siyahısı təsdiqləndi və qeyri-təbii maya dəyərinin artırılması hallarının aradan qaldırılmasına nail olundu. Beləliklə mənfəətə girişli məsrəf maddələri (məsələn, işçilərin mükafatlandırılması, ezamiyyət məsrəfləri və s.) artıq maya dəyərinin tərkibində göstərilirdi və nəticədə də, rentabellik həddinin təyini qiymət artırılmasının qarşısını almış oldu. Buna nəzarət etmək üçün isə bəyannamələrin tətbiqi aparılır. Çünki, vergi və əksinhisar qurumları tərəfindən inhisarçı istehsalçıların əmtəə və xidmətlərinin qiymətlərinə və o cümlədən, məsrəf maddələrinə bəyannamələr aləti nəzarət təşkil edilir. Amma rentabellik səviyyəsinin son həddinin və bəyannamələrin tətbiq edilmədiyi xüsusi hallar da hal-hazırkıdır. Çünki, respublikamızın iqtisadiyyatının innovasiyon inkişaf yoluna qədər qoyması və bu istiqamətdə qəbul olunmuş bəzi dövlət səviyyəli qərarlara əsaslanmaqla qeyd etməliyik ki, texniki-tərəqqinin stimullaşdırılması, istehsalın həcmnin artırılması hədəfilə rentabellik səviyyəsinin son həddinin və bəyannamələrin tətbiq edilmədiyi xüsusi halları bu kimi qruplaşdırmaq olar: müqayisəli keyfiyyətdə məhsul istehsalının natural ifadədə keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə cari ilin əvvəlində həcm artımına nail olunubsa; yüksək

effektiv yeni əmtənin seriyalı istehsalına başlandıqda 2 il ərzində ona rentabelliğin məhdudlaşdırılması tətbiq edilmir; potensiallaşdırılmış yeni məhsul istehsal edildisə 3 il müddətində ona rentabelliğin məhdudlaşdırılması tətbiq edilmir; əmtəə və xidmətlərin hal-hazırkı qiymət səviyyəsi və istehlak keyfiyyətinin saxlanması şərtlə resurslara qənaət texnologiyasının tətbiqi zamanı; əmtəə və xidmətlərin material tutumluluğunun aşağı salınması hesabına maya dəyərini aşağı endirildikdə; model xüsusiyyətləri, parametrlərin, xammalın, materialların və s. başqa növlərinin (keyfiyyətə və qiymətə görə) tətbiqi ilə əlaqədar sərbəst qiymətlərin yüksəldilməsi deklarasiya olunmur və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi respublikamızda istehsalçılarınin ixtiralara, əmtəə və xidmətlər nişanlarına olan hüquqlarından və onların müəlliflik hüquqlarından irəli gələn münasibətlərə, onlar tərəfindən rəqabəti məhdudlaşdırmaq hədəfləri ilə bu hüquqlardan qəsdən istifadə etmələri halları istisna təşkil edir və əksinhisar qanunvericiliyi onlara aid edilmir. Bu isə bir tərəfdən innovasiyaların artmasına stimül versə də, başqa tərəfdən onların qiymətlərinin həddən artıq yuxarı olması məsələni yaradır. Onu da qeyd etməliyik ki, bu artıq bir çox ölkə iqtisadiyyatlarında təsirsiz olmur. Xarici ölkələrin, xüsusilə də Avropa Birliyi ölkələrinin indi bu sahə ilə əlaqədar qanunvericiliklərində apardıqları bəzi dəyişikliklər məhz Avrozone məkanında patent sahəsində məsrəflərin azaldılması sahəsindədir və bunun üçün patentlərin vahid bir mərkəzdən təsdiqlənməsi üçün AB ölkələri arasında razılaşdırılma aparılır.

sərbəst qiymətlərin və tariflərin səviyyələrinin deklarasiya olunması indi nəzərdə tutulan nomenklaturaya ən əsası yerinə yetirilir. Qeyd etməliyik ki, azad qiymətlərin qeyri-təbii şişirdilməsinə yol verilmədiyi kimi onların əsası olmadan dempinq səviyyəsində qiymətlərin təyini hədəfilə aşağı salınmasına və monopsonik qiymətlərin tətbiqinə də yol verilmir. Başqa sözlə desək bəyannamələrin tətbiqi həm artıma, həmçinin qeyri-təbii azaldılmaya da yol vermir.

Sərbəst qiymətlərin yüksəldilməsinin deklarasiyası yalnız əmtəənin parametrlərinin, keyfiyyətinin və xarici görkəminin saxlandığı hallarda isə aparılır. Başqa tərəfdən inhisarçı istehsalçılar azad qiymətin yüksəldilməsinin deklarasiyasını yalnız yeni yüksəldilmiş qiymətləri istehlakçı ilə razılaşdırdıqdan sonra yerinə yetirə bilər və buraxılan əmtəənin 50%-dən az olmayan hissəsi reallaşdırılan əsas istehlakçıya təqdim edilən qiymət və yaxud da bir neçə istehlakçı üzrə həmin əmtəənin 50%-dən az olmayan hissəsi reallaşdırılan ay ərzində orta çəki qiyməti deklarasiyada əks edilir.

Makromaliyyə sabitliyinin təmin edilməsində və ölkənin sosial – iqtisadi inkişafında qiymət siyasətinin əhəmiyyəti danılmazdır. Daxili bazarda qiymət əmtəə və xidmətlər ə olan tələb və təklifin nizamlanmasında xüsusi rol oynadığı üçün istehsalçı ilə istehlakçı arasında həqiqətə uyğun iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin formalaşmasını əks etdirir və onlar müştəhək və qeyri – müştəhək bazarda qarşılaşaraq konkret əmtəənin, əmtəə və xidmətlərin son sövdələşmə qiymətini təyin edirlər. Bu cür halda bazarda dövlət normal rəqabət üçün şərait yaratmalı olur, nizam – intizamın qorunması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirir. ən əsası bazarda qiymətlərin qeyri-təbii şişirdilməsinə və ya monopsonik aşağı salınmasına yol verməmək üçün malın bazar qiyməti təyinləşdirilərkən bu məlumat mənbələindən istifadə edilir:

Haqsız rəqabətin rəqabət aparən istehsalçılarının ziyan gətirə bilməsi zəminində onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə də böyük tələbat hiss edilir. Bəzi ölkələrin təcrübələrini araşdırdıqda Bu cür rəqabətin bir çox formalarda aparılması nəzərə çarpır ki, onlar da bunlardan ibarətdir: başqa istehsalçıya, yaxud da onun işgüzar adına ziyan verə bilən böhtan, qeyri-döğru və ya təhrif olunmuş məlumatların yayılması; əmtəə və xidmətlərin hazırlanması keyfiyyəti nöqtəyindən istehlakçıların çaşdırılması; reklam fəaliyyəti prosesində əmtəə və xidmətlərin kobudluqla müqayisə edilməsi; əmtəə və xidmətlərin loqotipinə, istehsalçı adının və ya əmtəə və xidmətlər markalanmasının, habelə başqa istehsalçının əmtəə və xidmətlər sinin formasının, qablaşdırılmasının, xarici

görməsinin özbaşına istifadə edilməsi; sahibinin xəbəri olmadan elmi-texniki, istehsal və ya ticarət məlumatlarının, kommersiya sirrinin alınması, istifadə edilməsi və yayılması.

Hazırda qanunvericiliklə haqsız rəqabət formalarının təyinləşdirilmişdir ki, bu da rəqibin istehsalçı fəaliyyətinin təqlidi; rəqibin nüfuzdan salınması; rəqibin istehsalçı fəaliyyətinə intervensiya; haqsız sahibkarlıq fəaliyyəti; haqsız işgüzarlıq davranışı və istehlakçıların çaşdırılması halları kimi təsdiqlənmişdir. Ümumiyyətlə isə, qanunla bu hallarla paralel rəqabətdə birtərəfli üstünlüyün qazanılmasına istiqamətlənmiş bu hərəkətlərin edilməsinə də yol verilmir:

Başqa sözlə desək bürokratik xidmətlər bazarı, korrupsiya xidmətlər bazarı və s. formalaşması yeni inhisar formalarının yaranmasına gətirib çıxarır. Bazarın daxili, istiqamətlənmiş stimulları ilə varlanmağa sövq edilən bürokratlar ya şəxsi, ya da qrup şəklində yeni, bəzi hallarda nəzərə alınmayan, «kölgəli», «gizli» gəlir əldə etməyə can atır. ən əsası belə modellərdə son nəticə kimi biznes üçün əlverişli olmayan, qabaqcadan düşünülmüş tənzimləyici normaların yaradılması çıxış edir. bəzi hallarda isə qeyri-təbii hazırlanan belə «məsələlərin» həll olunmasında məmurlar alternativ yol kimi tədiyyəli xidmətin edilməsini təqdim edir və bu proses bir çox hallarda isə qeyri-qanuni, kölgəli yolla həll edilir. Sahibkarlar isə öz zaman, vəsait və d. məsrəflərinə qənaət etmək üçün buna uğurla razılaşır və nəticədə də tam faktorla qeyri-formal, qeydiyyatdan keçməmiş, dövlət üçün qanuni formada hal-hazırkı olmayan bir xidmət bazarı formalaşır. Belə xidmət bazarının yollarını genişləndirmək üçün isə çox vaxt hədəfyönlü, kollektiv formada, Başqa sözlə desək ierarxik qaydada və əlaqəli təşkilatlarla razılaşdırılmış formada bilərəkdən tənzimləyici normaların çətinləşdirilməsi, çətin qavranılan və mübahisəli, bəzi hallarda isə bir-birinə ziddiyyətli olması tətbiq edilir. nəticədə də rəqabət vəziyyətinin əlverişsizliyinə gətirib çıxaran bürokratik əngəllər meydana çıxır.(12) Respublikamızda «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli siyasətin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar Fəaliyyət Planı»nda nəzərdə tutulmuş son dövrlər antikorrupsiya tədbirlərinin qüvvətləndirilməsi, dövlət

qulluğu vəzifə və səlahiyyətlərindən qeyri-təbii istifadə hallarının qarşısının alınması sahəsində aparılan fəaliyyət bu çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına istiqamətlənmişdir.

İkinci, heç də az əhəmiyyətli olmayan məsələ məlumat bazarında hal-hazırkı olan məsələlərdir. Bu məsələlər qismində zəruri məlumatın təqdim olunmaması, ya da saxtalaşdırılması, bəzi hallarda öz mənafeyi naminə istifadə olunması, satılması və s. çıxış edir.(45) aydındır ki, dövlət səviyyəsində elə məlumatlar var ki, geniş kütləyə təqdim edilmir, ya da tam faktora məxfi saxlanılır. Bir çox bürokratlar belə məlumata malik olma faktını öz xeyrinə çalışırlar. Başqaları onlara girən və dövlətə təqdim olunmalı olan məlumatın saxtalaşdırılmasını (məsələn, vergi ödəmələri və s.) yerinə yetirə bilir. Əlbəttə, belə halların qarşısının alınması üçün bir çox sanksiyalar tətbiq edilir. Lakin məlumatın satılması, ya da təqdim olunmasına, saxtalaşdırılmasına görə ödəmələrin səviyyəsi ilə riskin səviyyəsinin arasında əlaqələndirmə hal-hazırkı olduğundan bu məsələ həmişə aktual olaraq qalır. Ümumiyyətlə, bürokratik xidmətlər bazarında məmurların təqdim etdikləri qeyri-qanuni xidmətlərdən əldə edilən gəlir bəzi ədəbiyyatlarda «status rentası» kimi təqdim edilir. Bu baxımdan da bəzi ölkələrdə dövlət tənzimləməsi ilə bazar vəziyyətinin iqtisadi azadlığı məsələləri həmişə diqqət mərkəzində olur. ən əsası bazar vəziyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi dərəcəsi bir çox beynəlxalq institutlar tərəfindən həmişə araşdırılır və onlardan Alman İqtisad İnstitutu və Kanadanın Fraser İnstitutunu göstərmək olar ki, onlar bir çox ölkələrin iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi səviyyəsinin hesablanması mütəmadi yerinə yetirirlər. Onların apardığı tədqiqata ən əsası anqlo-amerikan ölkələrində, üstünlüyə malikdir. Bu da bazarda belə xidmətlərin göstərilə bilmə ehtimalını yaradılaraq bu ölkələr haqda təsəvvür yaranmasında rol oynayır. Əlbəttə belə təsəvvürün formalaşmasına həmçinin qanunvericiliyin təkmil olması və əksinhisar tənzimləmə tədbirlərinin aktiv xarakter daşması da təsir edir. Başqa sözlə desək bu tədbirlərin aktiv formada və geniş miqyaslı aparılması ölkə haqda mənfi rəyi aradan qaldırır.

2.2. Təbii inhisar sahələrində dövlət tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri.

Ölkəmizdə dövlət tərəfindən əksinhisar fəaliyyəti ən əsası iki istiqamətdə aparılır. Birinci istiqamət çoxluq təşkil edən və inhisar təmayüllü zəruri hesab edilməyən bazarlarda əksinhisar qanunvericiliyi bazasında yerinə yetirilən istiqamət, ikinci istiqamət təbii inhisarçıların dövlət tərəfindən tənzimlənməsidir ki, dövlət tərəfindən onların iqtisadi davranış və fəaliyyətinə nəzarət etməklə paralel hal-hazırkı labüd hal kimi qəbul edilir. Təbii inhisarçılar istehsalın texnoloji cəhətlərindən irəli gələrək rəqabətin olmadığı bazarda əmtəə və xidmətlərin (xidmətin, işin) tələbini ödəmək üçün istehsalını yerinə yetirən istehsalçı və ya təşkilatlardır. Təbii inhisarçılığın əmtəə və xidmətlər 1, xidmətləri başqa əmtəə və xidmətlər və xidmətlərlə əvəz edilə bilinmədiyindən onlara tələb həmişə var və bu qiymət dəyişməsindən asılı olmayaraq demək olar ki, sabit qalır. Bu baxımdan da təbii inhisar sahələri bir çox hallarda isə dövlətin mülkiyyətində saxlanılır və belə sahələrə nəqliyyat, rabitə, kommunikasiya xidmətləri, enerjidaşıyıcılar və s. sahələr aid edilir. Inhisarın hal-hazırkı olduğu sahələrdə qiymətlərin dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi müasir dövrdə olduqca bir-birinə ziddiyyətli və eyni zamanda əməli əhəmiyyət kəsb edən bir prosesə çevrilmişdir. Çünki, bir tərəfdən dövlət özünün xarici iqtisadi mövqeyinə və milli iqtisadiyyatı çərçivəsində sosial konyunkturasına mənfi təsir edəcək inflyasiyanı azaltmağa və sosial-iqtisadi durumu sabit saxlamağa çalışaraq bəzi təbii inhisar sahələrində (elektrik enerjisinin, su və qazın qiymətlərini, dəmiryol, poçt-teleqraf xidmət tariflərini və s.) qiymətləri tənzimləyir, başqa tərəfdən isə dövlət istehsalçısı olan və yaxud da iqtisadiyyatda önəmli rola malik olan inhisarın (məsələn, xammal hasilatı, strateji məhsul istehsalı ilə məşğul olan dövlət istehsalçıları və s.) mənafeyinin müdafiəsinə çevrilir. bu zaman qiymətlərin dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həm milli iqtisadiyyatın inkişafında daxili tələbata, həmçinin inhisarçıların maraq dairələrinə və beynəlxalq bazarlarında onların öz mövqelərini qorumaq, onların innovasiyon struktur dəyişikliklərini, irəliləyişlərini, yüksək artım sürətini

stimullaşdıran tədbirlərə əsaslanmalıdır.(15) Bu baxımdan da beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq inhisar sahələrində qiymətlərin dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi metodları kimi qiymətlərin əmələgəlməsi prosesinə bilavasitə dövlət intervensiyası (başqa sözlə desək maya dəyərinin tərkib tərkibhissələrinə təsir və s.), təsbit edilmiş güzəştli və sabit qiymətlərin təyini, qiymətlərə həmişə dövlət nəzarəti və rentabellik həddinin qoyulmasını və s. göstərmək olar. 1996-1997-ci illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında rəqabətin inkişafının əsas istiqaməti istehsalın təmərküzləşməsinin aşağı salınması və bütün sahələrin inkişafı üçün zəruri şəraitin yaradılması kimi təyinləşdirildi. Bunun üçün isə təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sisteminin yaranmasına dair müvafiq zəruri tədbirlər yerinə yetirilməyə başlandı. 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 109 sayılı qərarı ilə «Azərbaycan Respublikasında təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi qaydaları haqqında» Əsasnamə təsdiq edildi. Amma bu əsasnamə təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini sahəsində birinci növbədə addımlardan biri olduğu üçün artıq həmin ildə «Təbii inhisarçıların tənzimlənməsi» haqda qanun qəbul edildi. nəticədə də təbii inhisar subyektlərin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üsulları kimi qiymətlərinin (tariflərinin) dövlət tərəfindən tənzimlənməsi; labüd xidmət edilməli olan istehlakçı qrupların və onların əmtəə və xidmətlərə olan tələbatının tam ödənilməsi mümkün olmadıqda, təminatın minimum həddinin təyini; əmtəə və xidmətlər istehsalının həcmnin təyin olunmuş indikatorlarına əməl edilməsinin təmini və nəhayət.

Ölkəmizdə müasir dövrdə regionların rəqabət vəziyyətinin dəyərləndirilməsinin çətinliyi həm keyfiyyət, həmçinin kəmiyyət indikatorlarının qeyri-dəqiqliyi, məlumat-statistik məlumatların kifayət qədər olmaması və c. ilə şərtlənir. Çünki, regional əmtəə və xidmətlər bazarlarında fəaliyyət göstərən yerli və xarici istehsalçılarınin vəziyyətini dəyərləndirmək və təyin etmək üçün məlumat əldə etmək labüddür, lakin region bazarının təyin dərəcədə qapalı olması institussional

bazarın kifayət qədər formalaşması çətinlik yaradır. bu qeyd olunanlarla paralel vəzi bazar subyektlərinin kommersiya sirrinə istinadən bu məlumatını vermirsə, bu da son nəticədə də məlumatın saxtalaşdırılmasına gətirib çıxarır. Bu baxımdan da müasir tələblərdən və bazarın inkişaf dərəcəsiindən asılı olaraq regionlarda statistik hesabatların formalarının təkmilləşdirilməsinə, bəzi hallarda isə sadələşdirilməsinə, bəzi hallarda isə modernləşdirilməsinə tələbat hiss edilir. Başqa məsələ regional bazarlarda məcmu tələblə məcmu təklifin orta və uzun müddətli dəyişmə meylinə nəzarət və onu müşahidə regionlarda demək olar ki, yox dərəcəsiindədir və bir çox bu kimi çətin proseslər bir çox ərazilərdə qeyri-bərabər surətdə yerinə yetirilir. eyni zamanda bəzi regional iqtisadiyyatın təkrar istehsal strukturuna ən əsas təşkil olunduğundan əmtəə və xidmətlər bazarları yerli tələbləri tam ödəyə bilmir. nəticədə də regionların istehsalçı komplekslərinin restrukturlaşmasının birinci növbədə mərhələdə olması, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar tədbirlərin hələ davam etməsi (regionların inkişafı ilə əlaqədar tədbirlər regional iqtisadiyyatların formalaşması prosesinin yerinə yetirilməsi bir mənalı olaraq regionlarda da inhisarçılığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, rəqabət vəziyyətinin zəruri tələblərə cavab verməsi sahəsində. Hesab edirik ki, regionlarda bazarların rəqabət vəziyyətinin dəyərləndirilməsi üçün bir neçə mərhələdə. Birinci növbədə regional bazarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı, onların yerləşdiyi ünvan-ərazi, mülkiyyət növü və hər birinin istehsal etdiyi əmtəənin özü, onun sayı haqda məlumatlar əmtəə və xidmətlərin coğrafi sərhədlərini və strukturunu təyin etməyə yol verir. Daha sonra regional bazarın sahə və alt sahə strukturu təyin edilməlidir. bu zaman həmin bazarın sahə və alt sahələrin iqtisadi və sosial əhəmiyyətli olması təyin edilir və onların iqtisadiyyatın strukturunda xüsusi çəkisi təyinləşdirilir ki, bu da həmin regionun iqtisadiyyatının vəziyyətini və ölkə üçün dəyərliliyini bir daha aşkara çıxarmağa yol verir. Sahələr üzrə rəqabət şəraitini iki istiqamət üzrə: sənaye sahəsi və ya istehsal sahəsinin rəqabət üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi, щабеля və sahə daxilində rəqabət şəraitinin tədqiqi üzrə təyin etmək olar. Ümumilikdə, sənaye sahəsi və ya istehsal sahəsinin rəqabət üstünlüklərinin qiymətlən-

dirilməsinin özü çətin bir proses olaraq, ən əsası, sahə anlayışının və onun sərsədlərinin qeyri-müəyyənliyi ilə əlaqədardır. İkinci çətinlik yaradan hal yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi uyğun baza sahələri ilə müqayisədə sahənin üstünlüklərinin olması ilə əlaqədardır ki, bu da ödənilən tələbinə uyğun gəlməsi, istehlakçıların profili, əmtəənin həyat tsikli və s. ilə əlaqəli təyin edilməlidir. Təcrübədə isə bir-birinə tam identik olan sahələri tapmaq praktiki olaraq mümkün deyil. Yalnız iri klasterlərin parametrləri identik ola bilər ki, bu da əsas etibar ilə əməyin məhsuldarlığının müqayisə edilməsi ilə təyin edilir. Onu da Qeyd etmək lazımdır ki, bu indikator başqa istehsalçının xüsusiyyətləri ilə birgə sahənin əmtəənin alıcıların tələbatlarının təmininin keyfiyyətini də təyin etməyə yol verir.

İkinci mərhələdə əmtəə və xidmətlər qrupları üzrə indikatorlar təyin edilir. Amma bu mərhələdə bazarın həcmının böyük olması aparılan tədqiqatın da geniş olmasını tələb edə bilər. nəticədə də isə vaxt itkisinin çox olması, alınan nəticələrin isə dəyərliyinin az olması halı ilə üzləşə bilərik. Bu səbəbdən biz təhlil apararkən əmtəə və xidmətlər i, iş və xidmətləri sosial əhəmiyyətinə görə; əmtəə və xidmətlər, iş və xidmətin çatışmazlığına görə; beynəlxalq bazarda və yerli bazarda əmtəə və xidmətlərin, iş və xidmətin rəqabətqabiliyyətli olmasına görə və nəhayət, istehsal edilən, görülmə iş və xidmətlərin regionun və dövlətin struktur siyasətinin prioritetlərinə aid olmasına görə bölünməsinə zəruri hesab edirik. Beləliklə, əgər regional əmtəə və xidmətlər və xidmət bazarlarında iki və ya bir istehsalçı fəaliyyət sübut edərsə, bu artıq inhisarçılığın və oliqopolinin olmasına işarədir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmasını nəzərə alsaq bu zaman regionlar üzrə bəzi təbii inhisar əmtəə və xidmətlərinin tariflərinin diferensial təyin edildiyi aydın olur. Məsələn, sudan istifadə və tullantı sularının axıdılması xidmətləri üzrə istehlakçı qruplarının tarifləri iri şəhərlərdə və inkişaf etmiş Abşeron regionunda başqa regionlara nisbətən daha yüksəkdir. Bu, birinci növbədə növbədə onlarda hal-hazırkı iqtisadi dövrəyə başqa sözlə desək yüksək olması və Ümumiyyətlə isə

davamlı inkişafın əsas tələblərindən biri olan resurslara qənaət prinsipinin gözlənilməsindən irəli gəlir, başqa tərəfdən regionların inkişafına stimül vermək hədəfini güdür.

Ölkəmizdə 2013–cü ilin Prezident İ.Əliyev tərəfindən İKT ili kimi elan olunması bu sahəyə diqqəti artırdı. "Azərbaycan bu gün başqa ölkələrin peyk sistemi obyektlərinin icarəsinə böyük məbləğ xərcləyir. Belə ki, beynəlxalq və şəhərlərarası rabitənin təyin hissəsi və respublikadakı radio və televiziya resurslarının əsas hissəsi peyk rabitəsinə əsaslanır. Azərbaycan relyefinin 50 faizinin dağ silsilələrindən təşkil olunması və peyk rabitəsi sisteminin daha operativ təşkili üçün yollar öz əksini tapmaqla bu xidmətlərə tələbat təqribən 4 dəfə artacaq.(22) Bununla bağlı da Azərbaycanda peyk rabitəsi xidmətlərinin daha geniş və keyfiyyətli tətbiqi və orbitə şəxsi geostasionar peyklərin buraxılışı ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük töhfə olacaq" deyə qeyd edir. Qeyd etməliyik ki, telekommunikasiya bazarında rəqabət inkişaf və yeniliyin açarı olduğundan mobil arabağlantının təmini rəqabətin əsasını formalaşdırır. Arabağlantının təşkili zamanı ən çox anlaşılmazlığa və uzun diskusiyalara səbəb olan isə arabağlantının iqtisadi tərəfidir. Arabağlantı qiymətlərinin səviyyəsi bazara yeni girən operatorların iqtisadi baxımdan rəqabətqabiliyyətinə bilavasitə təsir edir, onların gələcək fəaliyyətini təyin edir. Bu baxımdan Regional Rabitə Birliyinin (RRB) Rabitə iqtisadiyyatı komissiyasının 7 mart 2012-ci il tarixli 29/15 nömrəli "Arabağlantı tariflərinin formalaşdırılması və istifadəsi praktikası" qərarı və RRB-nin Tarif siyasəti işçi qrupunun "Mobil rabitə xidmətləri üzrə operatorlararası hesablaşma qiymətlərinin formalaşdırılması prinsipləri ilə əlaqədar qarşılıqlı anlaşma bəyannaməsi" layihəsi arabağlantı qiymətlərinin formalaşdırılmasına və rouminq tariflərinə bilavasitə təsir göstərmək üçün qəbul edilmişdir.

**3.1. Müasir dövrdə dövlətin antiinhisar qanunvericiliyi və
normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi yolları.**

Heç də təsadüfi deyil ki, rəqabətin qorunması, istehlakçıların hüquqlarının təmini və inhisarçı fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini yerinə yetirilməsi qanunvericiliyi «iqtisadiyyatın konstitusiyası» adlandırırlar. Çünki iqtisadi inkişafın bazasını təmin edən bu qanunvericilik müasir bazar istehsalçısının bütün sahə və səviyyələrinin əhatə etməklə ölkənin həm sosial, həm iqtisadi, həmçinin ictimaiyyətin mənəvi inkişafı əks etdirir və ictimaiyyətin dəyərləri olur. Qanunvericiliyin işlənilib hazırlanmış qaydaları, alətləri və mexanizmləri isə ölkədə formalaşmış bazar istehsalçısının inkişafının hansı səviyyədə olması və ictimaiyyətin və dövlətin sahibkarlığa münasibətinin güzgüsünə çevrilir. Onların təkmil olması ictimaiyyətin inkişaf səviyyəsinin yüksək olmasını, dövlətin isə iqtisadi və sosial inkişafa nə dərəcədə önəm verməsini təzahür etdirir. Bu baxımdan fasiləsiz bir proses olan dövlət tərəfindən əksinhisar qanunvericiliyi və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi yollarının axtarılması müasir dövrdə geniş diskussiya olunan bir məsələ çevrilmişdir. Bir çox ölkələrin təcrübələrinə diqqət yetirdikdə onların əksinhisar qanunlarına vaxtaşırı dəqiqləşdirmələr aparıldığını müşahidə etmiş oluruq ki, bu da həmin qanunların təkmilləşdirilməsinin zamanın tələblərinə cavab verməsinin vacib olmasını bir daha sübut edir. Həqiqətən də, nəzarətsiz fəaliyyət göstərən inhisar hakimiyyət ictimaiyyətə ziyanları böyük olaraq ən əsas inhisarçı istehsalçılarınin haqsız rəqabət apararaq kiçik istehsalçıların müflisləşməsinin səbəbkarına çevrilməsi, şişirdilmiş qiymətlərin olması, əmtəə və xidmətlərin keyfiyyətinin pislənməsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin araşdırılmasının məhdudluğu və s. neqativ nəticələrə gətirib çıxarır.

Əksinhisar qanunvericiliyinin tədqiqindən tam aydın olur ki, onun yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan orqan bir çox sahə və bazarlarda monitorinqi apara

bilər, bir çox sazişlərin bağlanması icazə vermək və ya qadağa qoymaq səlahiyyətinə malikdir, eyni zamanda qanunun pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edə və diskriminasiya hallarına aid şikayətlərə baxaraq konfliktə həll edə bilər. O da aydındır ki, inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabət formalarının tətbiqi, istehlakçıların hüquqlarının pozulması və s. bu kimi fəaliyyətlərin əsas motivi əlavə gəlir, mənfəət əldə etməkdir. Qanunvericilikdə belə halların qarşısının alınması və aradan qaldırılması ilə əlaqədar cərimələrin tətbiqi nəzərdə tutulsa da, bu gün bazarın inkişafı və ictimaiyyətin gəlirlərinin çoxalması ilə, iqtisadiyyatda inflyasiya proseslərinin hal-hazırkı bu cərimələrin дяржясинин təkmilləşdirilməsini tələb edir. Çünki, sosial-iqtisadi inkişaf artdıqca cərimələrin aşağı səviyyədə qalması və indeksasiya olunmaması təsir qüvvətini azaldır və onları həm iqtisadi, həmçinin hüquqi baxımdan səmərəsiz edir. İstehlakçıların hüquqlarının pozulması, əmtəənin keyfiyyəti ilə əlaqədar məsələlərin qarşısını almaq və qanunvericiliyin sosial dəyərliyini yüksəltmək hədəfi ilə məsuliyyət tədbirlərinin artırılması da xüsusilə zəruridir. Əksinhisar qurumları dövlətin başqa qurumlardan fərqli olaraq xüsusi səlahiyyətlərə malikdirlər. Onlar təhqiqat aparmır, münaqişələrin həllində araçılığı təmin etmək, Tədqiqatların nəticələri bazasında məhkəmə işi qaldırmaq və s. hüququna malikdirlər. Antiinhisar qurumlarının özlərinin səlahiyyət və vəzifələrinin də təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məhz bu orqanın işçilərinin inzibati tənzimləmə hallarından müdafiə olunması, müvafiq olaraq onlara təsir göstərmə hallarının qarşısını almaq hədəfi ilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bunun üçün isə əksinhisar orqanının dövlət qulluqçularının hər hansı formada təsirdən müdafiə edəcək dövlət tədbirlərinə və xüsusi hüquqların verilməsinə tələbat hiss edilir.

Rəqabətin qorunmasına dair qanunun qəbul edilməsi rəqabət siyasətinin yalnız bir hissəsini təşkil edir və inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə rəqabət siyasətinin bütün başqa alətləri - xarici ticarət siyasəti, investisiyalar, qanunvericilik, özəlləşdirmə, dövlət satınalmaları, lisenziyaların verilməsi, güzəştlər, o cümlədən sahibkarların ölkəyə giriş və çıxışına maneələrin azaldılması innovasiyalarla

zəngin olan davamlı və effektiv iqtisadiyyatın inkişafın təmin edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn yerli iqtisadiyyatın beynəlxalq müsabiqələrə açılması mal mübadiləsi sahəsinin yaxşılaşdırılması hədəfə uyğundur. Özəlləşdirmənin bir tərəfdən rəqabətli bazarın inkişafı üçün münbit şərait yaranır, başqa tərəfdən isə inhisarçı davranışların meydana gəlməsi mümkündür. Neqativ tərəfi isə iqtisadi təşkilatın ləğv olunması, şirkətin səhmlərinin və ya səhmin satılması, birlik barədə sazişin, Başqa sözlə desək iqtisadi təşkilata aid olan müəssisələrin birgə fəaliyyətinin pozulması kimi əsas formaların hal-hazırkıdır. Ona görə ölkəmizdə iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi zamanı rəqabət vəziyyətinin saxlanması təmin olunması çox zəruridir.

O da açıq-aşkardır ki, qanunvericiliyə zidd hərəkət edən müəssisələr, hər pozuntu gününü hesablamaqla proseduranın pozulmasına görə cərimənin ödənilməsi cəzasını ala bilər. Amma pozuntu hallarına görə cərimənin ödənilməsi sadəcə cəzalandırma deyil, eyni zamanda qoruyucu xarakter də daşımalıdır. Son vaxtlar, bir çox ölkələrdə əksinhisar qurumları hökumətlə yaxından əlaqəli olan və bəzi hallarda müdafiə olunan inhisarçılarla üz-üzə gəlməli olurlar. Bu isə əksinhisar nəzarəti qurumları üçün xüsusilə çətinlik yaradan məsələdir. Belə hallarla mübarizə aparmaq hədəfilə həm məhkəmələrdən, həmçinin ictimaiyyətin dəstəyindən, media alətlərindən istifadə etmək zəruridir. Eyni zamanda əksinhisar qanunları qeyri-qanuni metodlardan istifadə etməyən iri istehsalçıların işinə də əngəl olmamalıdır. Bu baxımdan da ölkəmizdə hal-hazırkı olan əksinhisar qanunvericiliyimizin Avropa İttifaqı ölkələrinin qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması sahəsində işlər görülməkdədir. “Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası Azərbaycan Respublikasının “Yeyinti əmtəə və xidmətlər haqqında”, “Reklam haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının qorunması haqqında” qanunlarında və Mülki Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi hədəfilə qanun layihələri hazırlanmışdır. İri dövlət vergi ödəyicilərinin gəlirlər və xərclər smetalarının tərtibinin, aidiyyəti dövlət qurumları ilə razılaşdırılmaqla təsdiq

edilməsinin və icrasına nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsini, o cümlədən adıçəkilən vergi ödəyicilərinin maliyyə vəziyyətinin daha həqiqətə uyğun dəyərləndirilməsini təmin etmək hədəfilə “İri dövlət vergi ödəyicilərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 9 iyun tarixli 102 nömrəli qərarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” qərar layihəsi hazırlanmış. bununla paralel, “Azərbaycan 2025: Uzunmüddətli iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın layihəsi hazırlanmış və onun tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21.12.2009-cu il tarixli, 187 nömrəli Fərmanının 6.2-ci bəndinin icrasını təmin etmək, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28.09.2005-ci il tarixli, 178 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənən malların (işlərin, xidmətlərin) Siyahısı”nın Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19.12.2007-ci il tarixli, 683 nömrəli və 09.02.2009-cu il tarixli, 50 nömrəli Fərmanlarına uyğunlaşdırılması hədəfilə “Qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənən malların (işlərin, xidmətlərin) siyahısı” ilə əlaqədar əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarının layihəsi və dövlət satınalmaları zamanı yüksək keyfiyyətli yerli əmtəə və xidmətlər dan istifadə olunmasının təmin edilməsi hədəfilə “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundayışikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsi hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. Şişirdilmiş qiymətlərlə mübarizə aparmaq hədəfi ilə qiymətləndirmə fəaliyyəti sahəsində hal-hazırkı olan boşluqların aradan qaldırılması, tənzimləmənin daha da təkmilləşdirilməsi və qabaqcıl xarici ölkələrin təcrübəsinin tətbiqi hədəfilə “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundayışikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsi hazırlanmışdır. Fikrimizcə, hazırda qəbul olunacaq yeni qanunvericilikdə bunların nəzərə alınması zəruridir:

- bir istehsalçı gizli olaraq özündə bir neçə istehsalçıni birləşdirərək “kollektiv dominantlı”ğın təsdiq edəcək maddələrin qəbulu;

- şəxslər qrupu anlayışının dəqiqliklə verilməsi və onlara faktor edilən əksinhisar tənzimləməsinin xüsusiyyətlərini əks etdirən maddələrin verilməsi;
- dövlət köməyinin edilməsi hallarını və prosedur qaydalarını əks etdirən maddələrin verilməsi;
- hökumətin mövqedən sui-istifadə hallarında, başqa qanun pozuntusu zamanı istehsalçıni xəbərdar etmə prosedur qaydalarını əks etdirən maddələrin verilməsi.

Müxtəlif ölkələrin təcrübələrinə görə dövlət satınalmaları zamanı dövlət məsrəflərinə 20-30% qənaət etmək olar. 2000-ci ildə Serbiyada dövlət satınalmalarının dəyəri ümumi daxili əmtəənin 10%-ni, Aİ-də – təxminən 17%; dövlət satınalmasıda ən çox səhiyyə, təhsil və mədəniyyət müəssisələri iştirak etmişdir. Dövlət satınalmaları zamanı tender iştirakçıları rəqabətə həvəsləndirən şərait hal-hazırkı deyilsə onlar arasında sözləşmə riski artmış olur. Dövlət satınalmasıda qiymət təklifinin hazırlanması və təqdim olunması zamanı təklifin saxtalaşdırılması, Başqa sözlə desək saxta və ya nadürüst qiymət təklifi; qiymət təklifinin təqdim olunmasından yayınmaq; qiymət təkliflərinin rotasiyası; konkret coğrafi regionlar və ya müştərilərin qiymət təklifi verə bilməməsi üçün spekulativ qadağaların qoyulması halları ola bilər.

Bu halların aradan qaldırılması tədbirləri əvvəlcədən seçilmiş daha münasib qiymət təklifi verən iştirakçı ilə müqavilə bağlamaq və bununla da rəqabəti məhdudlaşdırmaq niyyətində olan müştərilərə yönəltməkdir.

Müasir dövrdə əksinhisartədbirlərinin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan qurumların vəzifələrinə diqqətimizi cəmləsək, onun ən əsası istehlakçı hüquqlarının qorunması, rəqabət vəziyyətinin formalaşdırılması, beynəlxalq maliyyə böhranı zamanı makroiqtisadi sabitliyi qorumaq hədəfi ilə şirkətlərin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi üçün məlumatların yığılması və yayılmasından ibarət olmasını görürük.(19) Belə olduqda onlar dövlətin hansı funksiyalarının icraçısına çevrilir? Hökumət bazar münasibətləri şəraitində 3 əsas funksionu

yerinə yetirir ki, bu da dövlətin strateji maraq dairələrinin qorumaq; dövlət vəsaitlərin məsrəflənməsi, vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini tənzimləməni reallaşdırmaq üçün əsas və ikinci dərəcəli qanunvericiliyin qəbulu; dolayısı yolla isə telefon zəngləri, səmimi məsləhət və s. formada olan intervensiyadır, bu da iqtisadi tənzimləmə kimi çıxış edir. Lakin istənilən iqtisadi tənzimləmə rəqabətin bir növ mənfəə əvəzləyicisinə çevrilir. Bu baxımdan da optimal rəqabətin təşkil edilməsi mexanizminin birinci növbədə şərti kimi dövlətin adi əmtəə və xidmətlər istehsalı və xidmətlərin edilməsində iştirakını minimuma endirmək və müqavilələrin əlaqədar olmasında azadlığın gözlənilməsi, xüsusi mülkiyyətin və mülkiyyətçinin hüquqlarının qorunması, bazarların açıqlığının təmini, sahibkarlara bazarlara girişdə köməkin edilməsi, bilavasitə dövlət intervensiyası ilə müqayisədə maliyyə-kredit siyasətinə üstünlüyün verilməsi, qəbul edilən qərar və göstərilən hərəkətlərə görə məsuliyyətin yüksəldilməsinə xidmət edəcək tədbirlərin edilməsi və s. çıxış edir. Rəqabətin inkişafının makroiqtisadi güclüləri kimi ölkəmizdə qiymətlərin liberallaşdırılması, qiymətlərin liberallaşdırılmasının yekunu kimi inflyasiya və maliyyə qeyri-sabitliyinin, yerli sənaye istehsalının iflasının, Başqa sözlə desək əmtəə və xidmətlərinə tələbin aşağı düşməsi ilə istehsalın strukturunun dəyişməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi çıxış etdiyindən qanunvericiliklə rəqabət vəziyyətinin formalaşması və sahibkarlığın inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bu prinsipial məsələlər bazasında qurulmalıdır: mülkiyyət məsələlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və sənaye mülkiyyətinin hüquqi qorunması, istehlakçıların hüquqlarının qorunması, şəqsiz rəqabət hallarının qarşısının alınması, inhisarçıların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, sahibkarlığın inkişafına köməklik və s.

Optimal rəqabətin əsas şərtlərindən biri də əmtəə və xidmətlər və xidmət nişanlarının qeydiyyatı ilə əlaqədar olan məhdudiyyət və qadağaların yoxluğu. Bu hüquqi xarakter daşıdığından rəqabət haqqında qəbul olunacaq məcəllədə öz əksini tapmalıdır.

Rəqabət, əksinhisar qanunvericiliyinin qəbuluna qədər hal-hazırkı olmuş hüquqi-iqtisadi anlayışdır və istər rəqabət, istər inhisarçılıq, istərsə də haqsız rəqabət öz aralarında elə qarşılıqlı əlaqədar və əlaqəli sahələrdir ki, onlar təyin vəziyyətdə birinə keçə bilmə yollarına malikdirlər. Bu baxımdan da bazar iqtisadiyyatının bu üç institutu ilə əlaqədar qanunvericilik də bir araya gətirilməklə onların müsbət hala doğru bir vəziyyətdən başqainə keçidini mülayim və hiss edilməz, xüsusən də həddən artıq itki və ağrısız etməlidir. Rəqabətin optimal halının təminin əsas gücü kimi isə onun ünvanlı, konkret bazar davranış qaydaları bazasında təyin edilən normalarda əks olunmasıdır. Bu da müsbət olaraq istehsalçıların hüquqlarını, bazarın başqa iştirakçılarının qanuni hüquq və maraq dairələrinin gözlənilməsi üzrə vəzifələrini dəqiqləşdirmiş olar.

Amma əgər, əksinhisar tənzimləmə dövlətin makroiqtisadi siyasətinin əsas hissələrindən biridir və o, rəqabətin inkişafını təmin edən sivil bazar iqtisadiyyatının meyarı olduğuna görə qiymətlərə, mənfəətə, rəqabətqabiliyyətliliyə, iqtisadi artıma və bazar qarşılıqlı əlaqələrinin xüsusiyyətlərinə təsir edir. Bu səbəbdən əksinhisar qanunvericiliyinin hər bir sahəyə bilavasitə və dolaylı təsirini nəzərə alaraq onun iqtisadi məkanda iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, əmtəə və xidmətlər bazarlarının koyunkturasına, istehlakçı və istehsalçıların maraq dairələrinə təsiri yeni qanunvericilikdə başqa hüquqi normativ bazaya uyğun olaraq və onunla əlaqələndirilərək işlənməlidir.

Əksinhisar qanunvericiliyində bəzi qadağaların qoyulması istehsalçının bazarda xüsusi çəkisi, gəlirlərinə görə inhisar mövqeyi bazasında aparıldığından fikrimizcə, hüquqi-normativ sənədlərdə bu çəkinin hesablanması proseduru və metodikası dəqiqliklə verilməlidir ki, həm dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasəti yerinə yetirən orqanın səlahiyyətli vəzifəli şəxsləri öz fəaliyyəti ilə iri sahibkarların işinə əngəl olmasın, həmçinin istehsalçıların haqsız narazılıqları meydana gəlməsin.

3.2. Müasir şərait dövlət antinhisar siyasətinin prioritetləri

İnkişaf etmiş ölkələrdə yerinə yetirilən əksinhisar tənzimləmə tədbirləri bir tərəfdən daxili bazarda rəqabət vəziyyətinin qorunması, başqa tərəfdən isə beynəlxalq bazarlarında inhisarçı istehsalçıların fəaliyyətinə köməklik beynəlxalq bazarında milli maraq dairələrin müdafiəsi faktoru kimi təşkil edilir. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı təmin etmək üçün dövlət tərəfindən təsir ən əsası təbii inhisar sahələrində qiymət siyasətinin reallaşma mexanizmlərinin formalaşması, onun dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sosial səmərədir. Başqa tərəfdən texnoloji dəyişikliklərin sürəti, risklərin artan səviyyəsi şirkətləri aktivlərini birləşdirməyə təhrik edir və nəticədə də iri korporativ strukturların yaranması, onların transmilli əhəmiyyət kəsb etməsi istehsalçı həyatının inhisarlaşması ilə sıx əlaqədar olub bir çox bazarlarda rəqabət mühitinə təsirsiz olmur. İqtisadi fəaliyyətin qloballaşması daha çox latent xarakterə malik olan beynəlxalq kartellərin də yaradılmasını və genişləndirilməsini aktivləşdirir. TMK məhz inhisarçı subyekt kimi qiymətləndirildiyindən сon иллярдяк onlara münasibət neqativ olaraq qalmaqda idi. Amma onların rəqabəti məhdudlaşdıran mövqeyi ilə paralel müasir maliyyə böhranı və integrasiya şəraitində dövlətləri və sahibkarları bir araya gətirən, birləşdirən, investisiyaları bir çox ölkələrin iqtisadiyyatlarına cəlb edən müsbət tərəflərini də nəzərə almaq zəruridir. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi böhranlara qarşı davamlı və inkişaf mövqeyindən davamlı olması üçün daha bir ifadəsi, başqa sözlə desək istehsalçıların inhisarçıların təcrübəsindən istifadə etməsi hallarının olması vacibdir. Bu baxımdan da əsaslı olaraq qeyd etməliyik ki, məhz böhran və təhlükələrin çoxaldığı bir zamanda inhisarçıların yaranması halları da çoxalır, bir növ inhisarçıların yaranması böhranların yekunu kimi çıxış edir. Davamlı inkişaf modelinə keçid və beynəlxalq iqtisadiyyatına fəal integrasiya şəraitində dövlət tərəfindən əksinhisar siyasətinin prioritetlərindən ən əsası kimi inhisarçıların məhdudlaşdırılması deyil, onların təsirinin azaldılması, neytrallaşdırılması, inkişaf

vəziyyətindən asılı olaraq ölkə üçün optimal hesab edilən rəqabət vəziyyətinin formalaşdırılmasıdır. İnteqrasiya tədbirlərinin yekunu kimi milli sərəsədlərin beynəlxalq istehsalçılarınin üzünə açılması, daxili bazarın qorunması və milli təşlükəsizliyin təminin vəhdətindən boğan bir siyasətnin formalaşdırılması isə dövlət tərəfindən əksinhisar sityasətində bu vəzifələrin kompromisinin tapılmasını tələb edir.

Bazarda rəqabət vəziyyəti həmişə inkişaf etdiyindən bu dəyişiklikləri sistematik müşahidə etmək, rəqabət aparanların yollarını həqiqətə uyğun dəyərləndirmək, istehsalçılarınin seçdikləri siyasətlərin rəqabətə davamlı olmasını yoxlamaq dövlət qurumlarının bir vəzifəsi kimi çıxış etməlidir. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək mövqeyindən dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin yerinə yetirilməsində əsas çətinlik törədən məsələ isə rəqabət qabiliyyətinin dərəcəsinin təyini ki, bu da müqayisə üçün baza obyektlərinin seçilməsində (ölkə daxili və xarici), resursların istifadəsində məhsuldarlıq meyarlarının («itkisizlik» və ya bazara sahib olduğu hissəsinin genişləndirilməsi prinsipinin) seçilməsində, ölkə sərəsədlərindən uzaqda olan bazarı müşahidə etmək yolunda və s. öz əksini tapır. dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətini yerinə yetirərkən ümumilikdə milli iqtisadiyyatın və sahənin strukturunun rəqabətcabiliyyətlik mövqeyindən təyini yerinə yetirilməlidir. Prinsip etibarı ilə rəqabətin qüvvəti və ya zəif olma dərəcəsinə, onun intensivliyinə bir çox faktorlar təsir edir. Lakin onların arasında ən əsası də rast gəlinənləri kimi rəqib istehsalçılarınin sayı və müqayisədə qüvvəti, tələbin həcm və dinamikasının dəyişməsi, rəqaiblərin istehsal-bazar fəaliyyətinin diversifikasiyası dərəcəsi, bazara girişdə və ondan çıxmada hal-hazırkı olan maneələr, baryerlər, sıx əlaqəli, qonşu olan bazarlardakı vəziyyət, istehsalçılarınin siyasətləri və s. aiddir və onların təhlil edilərək proqnozlaşdırılması, inteqrasiya proseslərində dövlətin yerinə yetirdiyi əksinhisar siyasətində bu faktorların daha geniş nəzərə alınması vacibdir. Eyni zamanda istehsalçılarınin dövlət tərəfindən yerinə yetirdiyi təyin tədbirlərə cavab reaksiyasının da istiqamətləri, meylləri və

necə ola biləcəyi təyin edilməlidir. Müasir maliyyə böhranı dövründə KIT, istehsal və nəqliyyat texnika, texnologiyalarının, üfüqi şəbəkə ticarət sisteminin inkişaf etdiyi bir şəraitdə rəqabət yollarının çoxalması yerinə yetirilən dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətində bu faktorların da nəzərə alınmasını zəruri edir:

- rəqib istehsalçıların mənəfətinin artma templəri və həcmi;
- istehsalçıların istehsal-satış siyasətinin hədəf və motivlərinin;
- istehsalçıların öncə tətbiq edilmiş və cari satış siyasətlərini;
- istehsal məsrəflərinin strukturunu;
- istehsal və satış təşkilatlarının strukturunu;
- idarəmə mədəniyyətinin səviyyəsini.

Bazar iştirakçılarının arzu olunan effektivlik və innovasiyon davranışına istiqamətlənmiş tədbirlərin əhəmiyyəti artır. Müxtəlif ölkələrin rəqabət mühitini inkişaf etdirmək, beynəlxalq əməkdaşlıq institutları və mexanizmini formalaşdırmaq, onları təkmilləşdirmək istəyi müxtəlif dövlətlərə aid olan qərarların uyğunlaşdırılmasını və ya qəbul edilməsi sahəsində geniş əməkdaşlığı zəruri edir. Son dövrlərdə əksinhisar dövlət tərəfindən tənzimlənməsi ilə əlaqədar nəzəriyyə və təcrübədə beynəlxalq iqtisadi sisteminə integrasiyasının təsiri altında milli iqtisadiyyatlarda transformasiya prosesləri, hal-hazırkı olan metodoloji konstruksiyaların və qaydaların tam özünü doğrultmaması tamfaktorə yeni meyillər əmələ gəlir.”İnhisarlaşma məsələlərinin tədqiqi yaranmaqda olan bazar iqtisadiyyatı şəraitində zəruri komponentdir; intisarsızlaşdırma özəlləşdirməyə gətirməli və özəlləşdirməni müşayət etməlidir. İqtisadi dəyişiklərdəki mikrosəviyyəli hər bir addım inhisarsızlaşdırma haqqındakı qərarlara təsir göstərə bilən başqa faktorlərlə, məsələn, kapital və daşınmaz əmlak bazarlarının güclüliyi, idxal tariflərinin səviyyəsi və valyutanın dönerliliyi əlaqədardır.İnhisarsızlaşdırmanın tədqiqinin bir-birinə zidd olan faktorləri hər bir konkret halın və vəziyyətin özünəməxsus çətin xüsusiyyəti bazasında əhəmiyyətliyin konturlarını əks etdirir.(13) Bununla bağlı də

inhisarsızlaşdırmanın vahid resepti və ya düsturu ola bilməz. Inhisarsızlaşdırma prosesi qeyri-tam məlumat şəraitində və əldə olan məlumatların qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər vaxtın olmaması şəraitində aparılacaqdır”. Rəqabətin inkişafında innovasiyanın stimullaşdırılması və innovasiya baxımdan aktiv istehsalçı subyeklərinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması dövlət tərəfindən yerinə yetirilən inhisara qarşı istiqamətlənmiş siyasətinin aktiv elementi olan istehlakçılar üçün dəyərlərin yüksəldilməsinə şərait yaradan daha çevik sistemlərə ehtiyac hiss edilir. Başqa heç də az əhəmiyyəti olmayan faktor vətəndaşların istehlakçı təlimatlarla təmin olunmasıdır. Bəzi ölkələr tərəfindən həyata keçirilən paralel idxalın, Başqa sözlə desək əmtəə və xidmətlərin onun nişanın hüquqi sahibinin icazəsi olmadan gətirilməsinin məhdudlaşdırılması bir tərəfdən müəllif hüquqlarının qorunması üçün edilsə, başqa tərəfdən bazarın əmtəə və xidmətlər təmin edilməsinə də mane olaraq “bir əl”dən sisteminin yaranmasına və istehlakçıların hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər. Tədqiqat və təcrübə bir mənalı sübut edir ki, əksinhisar və rəqabət siyasətləri sahəsində hal-hazırkı olan qanunvericilik əməli baxımdan tam tələbləri ödəmir və ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın möhkəmlənməsini təmin edə bilmir. Bütün bu qeyd olunanları nəzərə

Müasir dövrdə ölkəmizində rəqabət vəziyyətinin optimallaşdırılması və onun dövlət tərəfindən dövlət tərəfindən tənzimlənməsi iqtisadi və sosial inkişaf etmiş ölkələr siyahına giriş üçün zəruridir. Bu baxımdan da ictimaiyyətdə optimal rəqabət mühiti formalaşdırmaqla bütün formalarda inhisarçılığın məhdudlaşdırılması və ya aradan qaldırması, dövlətin məntiqi, ardıcıl və sistemli formada əksinhisar tədbirlərinin yerinə yetirilməsi yaxın gələcəkdə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadiyyatına bərabər əsaslarla tam və effektiv integrasiyasını təmin edə biləcək.

3.3. Son illərdə Azərbaycan dövləti tərəfindən həyata keçirilən antiinhisar tədbirləri və onun dəyərləndirilməsi

Məlumdur ki, Azərbaycanda dövlətin həyata keçirdiyi antiinhisar tənzimlənməsi, eləcə də tarif və qiymət siyasəti İqtisadiyyat Nazirliyi yanında fəaliyyət göstərən antiinhisar siyasəti və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin dövlət xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Ölkəmizdə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş və fəaliyyətdə olan antiinhisar siyasətinin bütün sahə, sfera və istiqamətlərdə effektiv fəaliyyətini təmin etmək, inhisarçılıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və mümkün qədər onun aradan qaldırılması, habelə keyfiyyətsiz və eləcə də insan həyatına ziyan verə bilən məhsulların və xidmətlərin bazara daxil olmasının qarşısını almaq üçün Azərbaycan dövləti çox ciddi işlər görür. Azərbaycanda antiinhisar qanunvericiliyi ilə yanaşı «Haqsız rəqabətin» fəaliyyətinin kəskin azaldılması ilə bağlı ciddi işlər görülür. Antiinhisar siyasəti ilə bağlı ölkəmizdə qəbul olunmuş qanunların səmərəli həyata keçirilməsində müxtəlif bazar subyektlərinin, xüsusən kiçik və orta sahibkarların bu sahədə mövcud olan normativ-hüquqi və qanunvericilik sənədləri ilə tanış olması, prinsipial müddəaların onlara izah edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bütünlükdə, bazar subyektlərinin maarifləndirilməsi antiinhisar siyasətinin normativ-hüquqi bazasının şərh və istehlakçıların hüquqlarının qorunması müdafiəsinin şərh ilə bağlı 2016-cı ildə 10 seminar, 1 dəyirmi masa, 12 konfrans keçirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə dövlətin antiinhisar siyasətinin çox mühüm istiqaməti ərzaq və qeyri-ərzaq malları üzrə istehlakçıların hüquqlarının qorunması və yol verilən qüsurları istehsalçılara, sahibkarlara çatdırmaq məqsədi ilə 560 mindən çox elektron ünvan göstərilmişdir. Bununla yanaşı, son vaxtlar İqtisadiyyat Nazirliyinin müvafiq qurumu tərəfindən ayrı-ayrı konkret məhsulların təqdimatı ilə bağlı 18 adda 55 mindən çox bukletlər və 6 məhsul üzrə isə 500-dən çox yaddaş kitabçaları buraxılmışdır.

Xüsusən, 16 mart 2016-cı il tarixdə «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi»nin qəbulundan sonra dəyişən biznes-investisiya, sahibkarlıq mühitindəki yeni halların nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (7) Göstərmək kifayətdir ki, təkcə 2015-ci ildə ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitini yaratmaq, inhisarçılığın məhdudlaşdırılması və mümkün qədər tam aradan qaldırmaq məqsədi ilə 15 bazar subyektlərində zəruri inzibati nəzarət tədbirləri həyata keçirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son 2 ildə respublika sahibkarları tərəfindən reklam qanunu və haqsız rəqabətin prinsipləri daha çox pozulmuşdur. Qeyd etmək kifayətdir ki, 2015-ci ildə ölkəmizdə 38 dəfə qeyri dəqiq, 12 halda isə haqsız reklamlara, 2 halda isə Azərbaycan dilinin qrammatikasının pozulması ilə bağlı hallar aşkarlanmışdır. Ümumən, qeyd olunan ildə ölkəmizdə 24 bazar subyektii üzrə antiinhisar qanunlarının pozulması, dövlət xidməti tərəfindən aşkarlanmış və müvafiq subyektlərin nəzərinə çatdırılmışdır. Hətta bu işlərdən 27-si daha inzibati cəzalar görülmək üçün müvafiq hüquq mühafizə orqanlarına çatdırılmışdır.

Təhlil göstərir ki, 2015-ci ilə nisbətən ölkəmizdə antiinhisar qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı vətəndaşlar tərəfindən qəbul olunmuş ərizələrin sayı təxminən 7,5 % artaraq 4884 şikayətə çatmışdır. Eyni zamanda o da diqqəti cəlb edir ki, son ildə istehlakçıların hüquqlarının pozulması ilə bağlı müraciətlərin sayında xeyli azalma, yəni 16% müşahidə olunub.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütünlükdə son illərdə ölkəmizdə antiinhisar fəaliyyətinin pozulması halları daha çox vətəndaşların istehlakçı hüquqlarının pozulması ilə bağlı olmuşdur. Qeyd etmək kifayətdir ki, istehlakçıların hüquqlarının pozulması ilə bağlı daxil olmuş 5212 ərizədən 4736-sı istehlakçıların hüququnun pozulması ilə bağlı olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, 2016-cı ildə daxil olmuş müraciətlər içərisində ölkəmizə idxal olunan quş ətinin qiymətinin gizli artırılmasına yol verilmiş və yuxarıda qeyd olunan xidməti komitə tərəfindən həmin məsələ araşdırılıb tədbirlər

görmək üçün Respublika Baş Prokuroru yanında korrupsiyaya qarşı mübarizə baş idarəsinə göndərilmişdir.

Ümumən, ölkəmizdə ticarət, məişət, ictimai-iaşə və digər xidmət sahələri sahəsində sənədlərin tərtibində, norma və normativlərə cavab verməyən və bir çox hallarda mənşəyi aydın olmayan məhsullar bazara daxil olmuş və nəticədə istehlakçıların hüququ pozulmuşdur ki, bunlar da aşkarlanaraq zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitinin mövcudluğuna baxmayaraq bu gün Azərbaycanda təbii inhisarçı sahələrin və istehsalçıların məhsulların qiymətləri Tarif Şurası, başqa sözlə Qiymət Tarif Şurası tərəfindən müəyyənləşdirilir. Son illərdə dünya bazarında xam neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, milli manatın devalvasiyası və bütünlükdə idxalçı tərəfdaş olan ölkələrimizdə bir çox hallarda məhsulların qiymətinin tez-tez dəyişməsi daxili bazarda müəyyən pozuntulara yol verilməsi halları müşahidə olunur. Belə ki, neftin qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində məhsul aldığımız ölkələrdə bir çox məhsulların qiymətinin aşağı düşməsi və müvafiq olaraq onların ölkəmizə daxil olmasına baxmayaraq bir çox biznes qurumları məhsulları yüksək qiymətlə reallaşdırmaqda davam edir.

Göstərmək kifayətdir ki, 2015-ci ildə Azərbaycanda təsbit edilmiş qiymətlərdən fərqli olaraq məhsulların fərqli qiymətlərlə bazara çıxarılması halları ilə bağlı müvafiq antinhisar xidməti tərəfindən yüz yetmiş altı obyektə yoxlamalar aparılmış, onlardan 34-də ciddi qanun pozuntuları müşahidə olunmuşdur. Məlumdur ki, son vaxtlar ölkəmizdə əczaçılıq məhsullarına qiymətin tənzimlənməsi ilə bağlı böyük tədbirlər planı reallaşdırılır. Belə ki, bu sahədə ticarətlə məşğul olan bazar subyektləri üçün orta mənfəət norması müəyyənləşdirilmiş, qiymətlərin səviyyəsi təsdiq olunmuşdur. Buna baxmayaraq, ötən il Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 32 apteklərdən 31-də dərmanların qiymətləri, saxlanması və sairə ilə bağlı qanun pozuntularına yol verilmiş, onlar müvafiq inzibati inzibati qaydada cəzalandırılmışdır. (8)

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin antiinhisar siyasətinin çox böyük istiqaməti dövlət satınalmaları ilə bağlıdır. Çünki, dövlət satınalmaları dövlət büdcəsinin vəsaitlərindən, ölkənin maliyyə imkanlarından səmərəli istifadədə müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Dövlət satınalma zamanı şəffaflığın qorunması, tenderlərin müvafiq qanunvericiliyə əsasən həyata keçirilməsi və bütünlükdə onun daha geniş müzakirə formasında həyata keçirilməsi çox vacibdir. Bu zaman antiinhisar xidməti ancaq satınalmaların şəffaflığı ilə yanaşı ölkənin maliyyə resurslarına qənaət olunmasına, həmin məhsulların keyfiyyətli rəqabətqabiliyyətli olmasına, daxili bazar qiymətlərinin mümkün qədər dünya bazar qiymətlərinə uyğunlaşmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Əlbəttə, dövlət satınalmalarının tənzimlənməsi və bu prosesin səmərəli həyata keçirilməsi vacibdir. Əlbəttə, dövlət satınalmalarında sövdələşmələr zamanı subyektivliyin qarşısının alınması, şəffaf və ədalətli rəqabətin gözlənilməsi, sövdələşmələr ilə bağlı zəruri və obyektiv informasiyanın bazara çıxarılması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyimiz kimi, dövlət satınalmaları ölkəmizdə mövcud olan Azərbaycan Respublikasının dövlət satın alınması haqqında qanununun tələblərinə uyğun reallaşdırılması həyata keçirilməlidir. Odur ki, satınalmaların mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həyata keçirilməsi üçün bütün müvafiq qurumlar mövcud qanunvericiliklə onun əməli cəhətdən reallaşdırılması ilə bağlı bütün təşkilatlar, qurumlar, bazar subyektləri tam məlumatlandırılmalıdırlar. Aydınır ki, dövlət satınalmalarını səmərəli həyata keçirmək üçün bu prosesi həyata keçirən bütün maraqlı tərəflər və sahibkarların maarifləndirilməsi müvafiq normativ-hüquqi sənədlərlə təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək kifayətdir ki, 2016-cı ildə dövlət satınalmaları haqqında qanunun şərh və onun tələblərinə tam əməl edilməsini həyata keçirmək üçün müvafiq İcra Hakimiyyətlərinin 1000 nəfərdən yuxarı işçisi zəruri ixtisasartırma kurslarından, treninqlərindən keçmişlər. Təhlil göstərir ki, son illərdə ölkəmizdə tender yolu ilə satınalmaların sayı kəskin artır. Belə ki, təkcə 2016-cı ildə ölkəmizdə 7772 satınalma prosesi baş vermişdir. Onların ümumi qiyməti, dəyəri

1706,8 milyon manat olmuşdur. Araşdırmalar onu da göstərir ki, son illərdə əlverişli müqavilələrin bağlanması nəticəsində ölkə vəsaitinə 7,1% qənaət olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi üçün 2016-cı ildə dövlət büdcəsindən 1235,7 milyon manat vəsait alınmışdır. Dövlətin antiinhisar siyasətinin mühüm bir istiqaməti ölkəmizdən xaricə idxal olunan məhsullara sertifikat verilməsi ilə bağlıdır. Bu verilən sertifikatlar sonradan ekspertiza edilir və bu prosesi həyata keçirmək üçün onlara müvafiq kodlar verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə antiinhisar xidməti tərəfindən yeddi təsərrüfat subyektinə ixrac üçün 40 dənə keyfiyyət sertifikatı verilmişdir.

Ümumən, 2016-cı ildə 2015-ci ilə nisbətən ölkəmizdə verilən sertifikatların sayı 52,5% artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin antiinhisar tənzimlənməsinin çox mühüm və vacib ünsürü ölkədə həyata keçirilən qiymət və tarif siyasəti ilə bağlıdır.

Ötən hesabat ilində dərman vasitələrinin qiymətlərinin tənzimlənməsi məqsədi ilə 10166 dərman vasitələrinin qiyməti təsdiq edilmiş və onlar 2016-cı il 1 sentyabr tarixindən reallaşması haqqında qərar verilmişdir. Tarif Şurası tərəfindən Baş Dövlət Yol Polisi nəzdindəki cərimə meydançalarının və yol pozuntularının cəriməsinin yeni tariflərini müəyyənləşdirmişlər. Ölkəmizdə təbii inhisarlardan olan Azərsu, «Azər istilik» açıq səhmdar cəmiyyətlərindən də qiymətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı Tarif Şurası zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ölkəmizdə əhalinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə əhalinin istehlak etdiyi qaz və suya qiymətlər Tarif Şurasının 28 noyabr 2016-cı il tarixli qərarı ilə təkmilləşdirilmişdir ki, bu da ümumən ölkə əhalisi tərəfindən yaxşı qarşılanmışdır.

Aydındır ki, ölkədə antiinhisar fəaliyyətinin səmərəli tətbiqində ölkəmizdə effektiv sahibkarlıq, investisiya və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bildiyimiz kimi, 2016-cı il üçün ölkəmizdə özəl sektorun

ümumi daxili məhsulda payı 80%-ə çatmış, habelə ümumi məşğul əhalinin strukturunda özəl bölmədə çalışanların sayı 75,3% olmuşdur.

Ümumən, hesabat ilində ötən dövrə nisbətən müəssisə və təşkilatların sayı 7,8% artmışdır. Onu da qeyd etmək maraqlıdır ki, ölkəmizdə bütün sahibkarların 86,5%-i fiziki şəxslər, 13,5%-ni isə hüquqi şəxslər təşkil edir. Azərbaycan dövlətinin effektiv sahibkarlıq biznes mühitini yaxşılaşdırmaq, sahibkarların fəaliyyətinə qeyri-qanuni müdaxilələrin sayını kəskin azaltmaq, vergi yoxlamalarının sayının kəskin azaldılması ilə bağlı konkret tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkə prezidentinin 18 yanvar 2016-cı il tarixli «İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» verilən fərmana, habelə gömrük tarifi haqqında və eləcə də vergi məəcəlləsində edilən dəyişikliklərə görə sahibkar mənfəət və gəlir vergisinin 50%-dən azad edilmiş, torpaq və əmlak vergisi, texnika və aldıqları avadanlığa görə əlavə dəyər vergisi və idxal rüsumundan 7 il müddətinə belə ödəmələrdən azad olunacaqdır.

Məlumdur ki, strateji yol xəritəsinin çox mühüm bir hissəsi kənd təsərrüfatı ilə bağlıdır. Bu sənədin və digər bu istiqamətdə qəbul edilmiş tədbirlərin səmərəli reallaşmasını təmin etmək üçün ölkə prezidenti 11 aprel 2016-cı il tarixdə «kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını, emalını stimullaşdırmaq və bütünlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün» müvafiq fərman təsdiq etmişdir. Bu məqsədlə ölkəmizdə «Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatının açıq səhmdar cəmiyyəti yaradılmışdır.»

Qeyd etmək lazımdır ki, səmərəli antiinhisar fəaliyyətinin ölkədə həyata keçirilməsində gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə 21 may 2016-cı il tarixində ölkəyə daxil olan və ölkədən ixrac olunan malların gömrük sistemindən asan və şəffaf keçirilməsini təmin etmək məqsədilə «Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçməsi üçün yaşıl dəhliz və digər buraxılış sistemlərindən istifadə qaydalarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul etmişdir» Bütünlükdə bildiyimiz kimi, Azərbaycanda 2016-cı il

islahatlar ili kimi bəyan olunmuşdur. Bu islahatlar antiinhisar qanunvericiliy, vergi sistemi, gömrük sistemi, dövlət satınalmaları və bütünlükdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılması ilə bağlı əsaslı tədbirlərin reallaşdırılmasında ciddi işlər görülmüşdür.

Strateji yol xəritəsinin tələblərinə uyğun olaraq ölkəmizdə ölkə prezidentinin administrasiyasının təsdiqi ilə «2017-2020-ci illərdə ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının dövlət proqramı» qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında effektiv rəqabət mühitinin yaradılmasında, inkişafında milli sahibkarlığa kömək milli fondunun rolu böyükdür.

Qeyd etmək kifayətdir ki, 2016-cı il ərzində sahibkarlığa kömək milli fondunun vəsaitləri hesabına iki min dörd yüz yetmiş yeddi sahibkara yüz səlsəl doqquz tam onda dörd milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. Həmin vəsaitlərin 37 milyon manatı ölkəmizin dövlət büdcəsindən ödənilmiş, yerdə qalan 63%-i isə əvvəllər verilmiş və sonradan qaytarılmış vəsaitlər hesabına ödənilmişdir.

Onu da qeyd etmək maraqlıdır ki, bütünlükdə yuxarıda qeyd etdiyimiz kreditlər hesabına ölkəmizdə yeddi min yüz iş yeri yaradılmışdır.

Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında və onun səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasında «Azərbaycan investisiya şirkəti Açıq Səhmdar cəmiyyəti»nin rolu böyükdür. Bu şirkət həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində bir sıra böyük layihələrin maliyyələşdirilməsində fəal iştirak etmişdir. Onlara Qazaxstanın Aktavo şəhərindəki «Azərsu İstehsal və Loqistika Mərkəzi», «Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi», «Üfiq-Zəfər gəmilərinin istismara verilməsinin maliyyə təminatında» böyük xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Bununla yanaşı, investisiya şirkəti İran İslam Respublikası ilə birgə işlərin aparılması və maliyyələşdirilməsində, Neftçala, Masallı sənaye məhəllələrinin yaranmasında fəal iştirak etmişlər. Göründüyü kimi, Azərbaycan dövləti ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılması, investisiyanın təşviqi, dövlət satınalmaları sisteminin təkmilləşdirilməsi, istehlakçıların hüququnun müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi, haqsız rəqabətin qarşısının alınması sahəsində çox ciddi və səmərəli tədbirlər

sistemi həyata keçirir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin başlıca prinsipləri, metodoloji əsasları və təkmilləşdirilməsinin prioritetləri özünün konkret həllini ölkə prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il sərəncamı ilə 11 sektor üzrə qəbul olunmuş strateji yol xəritəsində tapmışdır.

NƏTİCƏ

Bu gün Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olunur, onun xarici-iqtisadi əlaqələrinin coğrafiyası və həcmi genişlənir. Belə bir şəraitdə daxili bazarın qorunması, milli istehsalın inkişafının təmin edilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin gözlənilməsi zəruriyyəti ölkəmizdə sosial-iqtisadi proseslərin effektiv tənzimləmə mexanizminin formalaşdırılmasını, bu prosesin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini obyektiv zəruriyyətə çevirmişdir. Çünki, ölkə daxilində səmərəli rəqabət mühiti yaratmadan, effektiv antiinhisar siyasəti reallaşdırmadan milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafını təmin etmək əslində mümkün deyil. Belə ki, ölkə daxilində inhisarçılığın aradan qaldırılması, haqsız rəqabətə yol verilməməsi, iqtisadi proseslərin idarə olunması və təşkilində obyektivliyin, şəffaflığın gözlənilməsi və səmərəli tarif qiymət siyasəti yeridilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda o da həqiqətdir ki, bu gün dövlət bazar və cəmiyyət kimi üç tərəfin qarşılıqlı səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi çox zəruridir. Belə ki, istehsal sferasında rəqabətin qorunması, eyni zamanda istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi çox vacib və zəruri şərtlərdən biridir.

Təhlil göstərir ki, effektiv rəqabət mühitinin yaradılması və səmərəli antiinhisar siyasətinin yeridilməsi əhəmiyyətli dərəcədə ölkədə tarif və qiymət siyasətinin təkmilləşdirilməsi əhəmiyyətə malikdir. Təhlil göstərdi ki, ölkəmizdə effektiv antiinhisar siyasəti dünya təcrübəsi ölkəmizin iqtisadi reallıqları, bazar münasibətlərinin yetkinlik dərəcəsi nəzərə alınaraq antiinhisar tənzimlənməsinin normativ-hüquqi bazası işlənib hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Araşdırmalar göstərdi ki, son illərdə dünya bazarında xam neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi, manatın devalvasiyası Azərbaycanı xarici-iqtisadi əlaqələrin areyentasiyanın təqribən qərbə doğru yönəldilməsi bu siyasətin yenidən dəyərləndirilərək nəticə çıxarılmasını tələb etdi. Bu baxımdan işdə ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin əsas

istiqamətləri» əsasında 11 sektor üzrə 12 strateji yol xəritəsinin başlıca məqsədləri, hədəfləri, prinsipləri və metodologiyası nəzərə alınaraq yaxın gələcək üçün ölkəmizdə antiinhisar tənzimləmənin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri və əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilir. İşdə belə nəticəyə gəlinir ki, Azərbaycanda təbii inhisarçı müəssisələrin başqa sözlə, neft-qaz sənayesinin ümumi iqtisadiyyatın quruluşunda böyük xüsusi çəkiyə malik olmasını nəzərə alaraq tarif sistemi (başqa sözlə Qiymət Şurasının) fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı mülahizələr işdə öz əksini tapmışdır. Son vaxtlar dünya bazarında müşahidə olunan təbii inhisar sahələrinin məhsullarına qiymətin kəskin dəyişməsinə və bu zaman əhalinin sosial müdafiəsini təmin etmək üçün 2016-cı ildə Azərbaycan dövləti əhalinin və bazar subyektlərinin istehlak etdikləri elektrik enerjisi, su və yanacağın qiymətinin differensial səviyyəsini müəyyənləşdirilmişdir.

Magistr dissertasiya işində antiinhisar fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün inhisarçılığın neqativ təsirləri qiymətləndirilmiş, eyni zamanda mövcud reallıqlar şəraitində təbii inhisar sahələrində onların məhsullarına dövlət müdaxiləsinin pozitiv tərəfləri də dəyərləndirilmişdir.

Magistr dissertasiya işində dövlətin antiinhisar siyasəti strateji yol xəritəsinin müddəalarına uyğun yaxın və uzun müddətli dövr üçün istiqamətlərini müəyyənləşməyə cəhd etmişdir.

Magistr dissertasiya işində ölkəmizdə iqtisadiyyatın liberallığının artdığı şəraitdə daxili bazarın qorunması, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemləri təhlil olunmuş və dəyərləndirilmişdir. Təhlil göstərdi ki, ayrı-ayrı ölkələrin antiinhisar fəaliyyətinin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərdi ki, antiinhisar fəaliyyətinə nəzarətin institusional səviyyəsi daha da gücləndirilməli və qərarlar sərtləşdirilməsinə yönəlməlidir. Antiinhisar qanunvericiliyin prinsiplərinin və əsas müddəalarının mümkün qədər qeyri şərtsiz mümkün qədər həyata keçirilməsini təmin etmək üçün ilk növbədə süni surətdə inhisarçılıqla bağlı informasiyaların obyektivliyi, təmin edilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Digər tərəfdən, bu informasiyaların dəqiqliyi, yoxlanılmalı süni qiymət artımlarının inhisarçılıq

mövqeyindən istifadə edilərək artırılması zəruriyyəti işdə xüsusi vurğulanır. Magistr dissertasiya işində aparılan tədqiqat göstərir ki, istehlak mallarının keyfiyyəti üzərində nəzarəti gücləndirmək, istehlakçıların hüququnun qorunmasını təkmilləşdirmək üçün normativ-hüquqi bazanın təkmilləşməsinə ehtiyac vardır. Təhlil göstərdi ki, antiinhisar fəaliyyətinin təkmilləşməsində texniki tənzimləmə sisteminin, xüsusən, standartlaşma, sertifikatlaşma, lisenziyaların və kvotaların verilməsinin asanlaşdırılması və mümkün qədər idxal-ixrac əməliyyatları aparılarkən tələb olunan sənədlərin sayının azaldılmasına böyük ehtiyac vardır.

Magistr dissertasiya işində ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılmasında «Asan xidmətin» yaradılmasının çox müsbət rolu xüsusi dəyərləndirilmişdir. Təhlil göstərdi ki, bu gün ölkəmiz bir çox ölkələrlə çox tərəfli və ikitərəfli müqavilələrə və sövdələşmələrə daxil olur, belə bir şəraitdə milli maraqların qorunması xüsusilə zəruridir. Ölkəmizdə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında ölkə prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il sərəncamı ilə 11 sektor üzrə təsdiqlənmiş 12 strateji yol xəritəsində yaxın gələcək üçün ölkəmizdə səmərəli rəqabət mühitinin yaradılmasının əsas istiqamətləri göstərilmişdir. Belə bir şəraitdə antiinhisar qanunvericiliyinin normativ-hüquqi bazasının dəyərləndirilməsinin prinsip-meyar və şərtləri də təkmilləşir. Belə ki, bu gün ölkəmizdə antiinhisar qanunvericiliyi milli iqtisadiyyatın və milli bazarın inkişafına, iqtisadiyyatın inklyuziv inkişafını təmin etmək üçün onun sosial yönümünün gücləndirilməsini və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasını tələb edir. Bütün bunlar öz növbəsində sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində effektiv bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasını obyektiv zəruriyyətə çevirir. Bununla bağlı, 2016-cı ildən başlayaraq rəqabət, investisiya, sahibkarlıq, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlər və islahatlar strategiyası müəyyənləşdirilmişdir. Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə işdən qəti belə bir qənaətə gəlinir ki, yaxın illərdə ölkəmizdə milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin reallaşdırılması prinsipial müddəalarının reallaşdırılması yuxarıda qeyd olunan bütün problemləri həll etməyə imkan verəcəkdir.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Qanun» jurnalı, Bakı 1999.
2. Azərbaycan Respublikasında rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimlənməsi. Qanunlar, normativ sənədlər, analitik materiallar. Bakı 2000
3. İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu 19 sentyabr 1995
4. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Biznesmenin bülleteni, Bakı 1994 № 6
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı 2016
6. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı «Nasir» nəşriyyatı, 2012, 447 s.
7. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri “Xalq” qəzeti 18 mart 2016
8. Milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi; 8 dekabr Respublika qəzeti 2017-ci il
9. “Heydər Əliyev – Azərbaycan: dünən, bu gün və sabah” Bakı 2016
10. A.Şəkəreliyev, Q.Şəkəreliyev. “Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər” Bakı 2016
11. Tofiq Hüseynov “Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika” Bakı 2015
12. Dövlətin iqtisadi siyasəti. Dərslik. M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn Bakı 2011
13. İqtisadiyyatın davamlı inkişafı problemlər, perspektivlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları Bakı 2016
14. “İqtisadi modernizasiya” Vüsal Qasımlı Bakı 2014
15. “Siyasi iqtisad: müasir problemlər və perspektivlər” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları Bakı 2016
16. Müstəqil Azərbaycan 25 Bakı 2017
17. Bayramov Ə.I. Inhisarizm, Bakı “Elm” 2005., 390s
18. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005, s.

19. Kuşlin V.I. ümumi redaktorluğu ilə dərc olunmuş «Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi» adlı dərslik, tərcümə, M. 2010
20. Mustafayev F.F. Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri. Bakı, Elm, 2008, 537 s.
21. Novruzov V. Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası fəaliyyətdədir. İqtisadiyyat və həyat jurnalı, №1-3, 2002. Səh 69-88.
22. Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı 2003, 317 s.
23. Səfərov S. Siyasət strategiyası: konseptual əsaslar. Bakı, Azər nəşr, 2000
24. Tomas T. Neql. Qiymətəmələgəlmənin strategiya və taktikası. Bakı 2009.
25. “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Biznesmenin bülleteni, Bakı 1996, № 4
26. Həsənlı R., İmanov Q., Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı «Elm», 2001. S. 247.
27. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı 2007
28. Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər, Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2005
29. Əhmədov M.Ə. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması, Bakı 2003
30. Şəkəraliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, Bakı-2011, 542 s.
31. Рагиб Кулиев, Турал Гулиев., Тогрул Гулиев. Формирование механизма отношений ТНК-МСП: Вопросы концепции и лучшего опыта для внедрения в Азербайджанской экономике. Nurlar, Баку-2013, 319 с
32. Государственное регулирование национальной экономики, под ред. Н.А. Платоновой, В.А.Шумаева, И.В.Бушуевой. М, АЛЬФА-М, ИНФРА- М, 2008.
33. Капканщиков С.Г. Государственное регулирование экономики, Москва, КНОРУС, 2006, 352с.

34. Крендалл Роберт и Уинстон Клиффорд Повышает ли антимонопольная политика благосостояние потребителя? Оценка данных. *Journal of Economic Perspectives*—Volume 17, Number 4—Fall 2003—Pages 3–26.
35. Кулиев Т.А. Парадоксы экономической теории. Баку.2008, стр.200-201.
36. Черкасов Г.И. Рынок: регулирование рынка. М.2006.
37. Черковец О. Глобализация сотрудничества или конкупция. М., Журнал «Экономист», 2002. №2, с. 3-15.

**Magistratura Mərkəzinin magistrantı Salahlı Fariz Fanis oğlunun
“Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmirləşdirilməsinin
prioritetləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işinə**

X Ü L A S Ə

Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olunur. Belə bir şəraitdə inhisarcılığın güclənməsi ölkənin iqtisadi inkişafına mane olan çox mühüm bir amilə çevrilir. Eyni zamanda qlobal maliyyə böhranı milli iqtisadiyyatın inkişafının bazar mexanizmini əsaslı deformasiyaya ugradır. Bütün bunları nəzərə alaraq magistr dissertasiya işində inhisarcılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji problemləri araşdırılır və bu sahədə mövcud dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və onun ölkəmizə tətbiqinin mümkünlüyü dəyərləndirilir. Magistr dissertasiya işində Azərbaycanda inhisarcılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti təhlil olunaraq dəyərləndirilir və xüsusi bir hal kimi təbii inhisar sahələrində dövlət tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri və mexanizmləri müəyyənləşdirilir. İşin sonunda antiinhisar qanunvericiliyi təhlil olunmaqla onun təkmirləşdirilməsinin başlıca yolları və bu sahədə dövlət siyasətinin prioritetləri müəyyənləşdirilir və son illərdə Azərbaycan dövləti tərəfindən həyata keçirilən antiinhisar tədbirləri konkret faktlar əsasında araşdırılmaqla müasir meyllər göstərilir.

Р Е З Ю М Е

**На магистерскую работу магистранта Салахлы Фариз Фанис оглы
на тему «Приоритеты антимонопольной политики государства в
условиях глобализации»**

В условиях глобализации национальная экономика Азербайджана активно интегрируется в мировую экономику. В этом случае усиление монополизации превращается в фактор препятствующий экономическому развитию страны. Одновременно глобальный финансовый кризис подверг к резкой деформации рыночные механизмы развития национальной экономики. Учитывая вышеуказанное, в магистерской диссертации

исследуются научно-методологические проблемы государственного регулирования деятельности монополий, а также изучается мировая практика в данной области и возможности их применения в нашу страну.

В магистерской работе анализируется и оценивается современное состояние регулирования монополистической деятельности в Азербайджане, а также исследуются характерные черты и механизмы государственного регулирования в отраслях естественных монополий. В конце работы анализируется и оценивается нормативно-правовая база антимонопольного законодательства и приоритеты государственной политики в этой области. На основе конкретных материалов отмечается четкие меры принятые государством Азербайджана в области антимонопольной деятельности.

SUMMARY

On masters work of undergraduate student Salahlis Fariz Fanis oglu on the theme "Priorities of antimonopoly policy State in the context of globalization"

In the context of globalization, Azerbaijan's national economy is actively integrating into the world economy. In this case, the strengthening of monopolization becomes a factor hampering the country's economic development. Simultaneously, the global financial crisis subjected to severe deformation the market mechanisms of the development of the national economy. Considering the above, in the master's thesis scientific and methodological problems of state regulation of the monopolies' activity are investigated, as well as the world practice in this field and the possibility of their application to our country.

Masters work analyzes and assesses the current state of regulation of monopolistic activity in Azerbaijan, as well as characterizes the features and mechanisms of state regulation in natural monopoly industries. At the end of the work, the regulatory and legal framework of the antimonopoly legislation and the priorities of state policy in this area are analyzed and evaluated. On the basis of specific materials, there are clear measures taken by the State of Azerbaijan in the field of antimonopoly activities.

Salahli Fariz Fanis oğlunun
“Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsinin
prioritetləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işinin

R E F E R A T I

Müasir dövrdə ölkəmizin milli iqtisadiyyatı iqtisadi inkişafın elə bir mərhələsinə daxil olmuşdur ki, onun səmərəli və dinamik fəaliyyəti həlledici dərəcədə ölkəmizdə səmərəli rəqabət mühitinin formalaşdırılmasından asılıdır. Çünki, ölkəmiz bu gün dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olunur. Belə bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmadan dünya təsərrüfat sisteminə fəal qoşulmaq mümkünsüz görünür.

O da məlumdur ki, hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsinin həlledici şərti inhisarçılığın bütün formalarını mümkün qədər aradan qaldırmaqla səmərəli biznes, investisiya, sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılmasını tələb edir. Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni mərhələsinə daxil olur. Belə bir şəraitdə iqtisadi inkişafın məqsədləri, hədəfləri, qarşıya qoyulan məqsədə çatmağın prinsiplial müddəaları yeni şəraitə və tələbə uyğun dəyişdirilməsi obyektiv zəruriyyətə çevrilmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkələrin dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsi son nəticədə ölkədə formalaşdırılan antinhisar siyasətinin xarakterindən və səmərəliliyindən çox asılı olur. Son illərdə Azərbaycanda keçid dövrünün başa çatması ölkəmizdə müstəqillik illərində yaradılmış iqtisadi potensial və institusional baza dövlətin antiinhisar siyasətini, xarakterini, prinsiplərini, meyarlarını və reallaşma vasitələrini dəyişən şəraitə və tələbə uyğun yenidən dəyərləndirilərək qiymətləndirilməsini obyektiv zəruriyyətə çevirmişdir. Yaxın gələcək üçün mövcud iqtisadi reallıqlar şəraitində post neft dövründə ölkəmizin iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca hədəfləri ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi»ndə müəyyənləşdirilmişdir. Strateji yol xəritəsinin prinsiplial müddəalarına, metodologiyasına və məqsədlərinə uyğun olaraq 6 dekabr 2016-cı il tarixində ölkəmizdə 11 sektor üzrə strateji yol xəritəsi təsdiq olunmuşdur. Həmin strateji yol xəritələrində 2020-ci ilədək bazar və iqtisadi münasibətlərin bütün istiqamətləri üzrə tədbirlər planı müəyyənləşdirilmiş, 2025-ci ilədək strateji yanaşma, baxışlar müəyyənləşdirilmiş və 2025-ci ilədən sonra strateji hədəflər qeyd olunan sənəddə öz əksini tapmışdır.

Strateji yol xəritəsində ölkəmizdə bazar münasibətlərinin daha da liberallaşdırılması nəzərdə tutulmuş, lakin bütünlükdə iqtisadi və bazar münasibətlərinin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin norma, prinsip, kvota və lisenziyaların verilməsini asanlaşdırmaqla yanaşı effektiv antiinhisar siyasətinin reallaşdırılması da öz əksini tapmışdır.

Ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin təkmilləşdirmək məqsədilə bu sahədəki mütərəqqi dünya təcrübəsi mövcud milli reallıqlar baxımından təhlil olunmalı və dəyərləndirilməlidir. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatının formalaşdığı ölkələrdə uzun illər boyu effektiv rəqabət mühitinin yaradılması, inhisarçılığın

məhdudlaşdırılması və bütünlükdə ölkədə rəqabətin dəstəklənməsi məqsədi ilə tədbirlər sistemi həyata keçirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın müstəqillik illərində elə bir milli iqtisadiyyat formalaşdırmışdır ki, onun strukturunda dövlət bölməsi və təbii inhisar sahə və şirkətləri üstünlük təşkil edir. Belə ki, neft – kimya sənayesi ölkənin iqtisadiyyatında çox böyük xüsusi çəkiyə və eləcə də digər sahələrin inkişafına təsir etmək imkanına və gücünə malikdir. Bu baxımdan Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün hökmən güclü antiinhisar siyasəti yeridilməlidir. Doğrudur, hətta Azərbaycan müstəqillikdən əvvəlki dövrdə də bu sahələr üstün mövqeyə malik olurlar. Bu meyl son illərdə daha da güclənmişdir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitini formalaşdırmaq, təbii inhisarların digər sahələrə neqativ təsirini azaltmaq, haqsız rəqabəti kəskin azaltmaqla inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi müvafiq qanunvericiliyin normativ-hüquqi bazasını və institusional əsaslarını mövcud realığa uyğun təkmilləşməsinə tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1993-cü ildə Azərbaycanda antiinhisar qanunu, haqsız rəqabətin qarşısının alınması, təbii inhisarların məhsul və xidmətlərinə bazar qiymətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində kifayət qədər səmərəli qanunlar, normativ aktlar qəbul olunmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, bu qanunlar ümumən, effektiv işləsə də onların reallaşma prosesində kifayət qədər problemlər və qüsurlar vardır. Bu baxımdan yeni qəbul olunmuş strateji yol xəritəsinin başlıca prinsipial müddəalarına uyğun olaraq dövlətin antiinhisar siyasətinin bütünlükdə milli iqtisadiyyat və eləcə də sektorlar üzrə təkmilləşməsinə böyük ehtiyac vardır. O da bir həqiqətdir ki, müasir bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyətinin təmin edilməsində texniki tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Öz növbəsində texniki təkmilləşdirmə sistemi əhəmiyyətli dərəcədə dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmilləşməsi ilə bağlıdır. Belə ki, dövlətin antiinhisar siyasətinin səmərəliliyi birincisi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində baş verən dəyişikliklərə uyğun ölkədə qanunvericiliyin uyğunlaşdırılmasını, rəqabət və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, müvafiq olaraq dövlətin antiinhisar siyasətinin nəzəri-metodoloji və əməli problemlərinin dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq GİZİT təhlilini və dəyərləndirilməsini tələb edir.

Bu baxımdan yaxın gələcəkdə ölkəmizin davamlı inkişaf modelinə keçidini təmin etmək üçün dövlətin səmərəli antiinhisar siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan magistr dissertasiya işi mühüm elmi və əməli əhəmiyyət kəsb edən bir problemə həsr edilib.

Azərbaycan iqtisadçılarının dövlətin antiinhisar siyasəti ilə bağlı apardığı tədqiqatlar ölkəmizdə bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsinə və mərhələsinə uyğun olaraq təkmilləşdirilmiş və yeni keyfiyyətlər kəsb etmişdir. Ümumən, antiinhisar siyasəti ilə bağlı aparılan tədqiqatları yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, qeyd etmək istərdik ki, bu gün Azərbaycan post neft dövrünə daxil olur. Bu isə o deməkdir ki, bu gün iqtisadi-sosial inkişafın idarə olunması və tənzimlənməsinin

prinsipləri, mexanizmləri, prioritetləri, imkanları yeni bir mərhələyə daxil olur, bu isə öz növbəsində dövlətin antiinhisar tənzimlənməsinin mövcud iqtisadi reallıqlara adekvat təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Bu baxımdan müasir dövrdə ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin yaradılmasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin elmi-metodoloji problemlərini və onların əməli cəhətdən səmərəli reallaşdırılması bütünlükdə yaxın gələcəkdə bütün istiqamət və sferalar üzrə inhisarçılığın dövlət tənzimlənməsinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşməsini tələb edir ki, bu da magistr elmi tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirmişdir.

Magistr dissertasiya işinin başlıca məqsədi mövcud iqtisadi reallıqlar şəraitində ölkəmizdə dövlətin antiinhisar siyasətinin və onun əməli cəhətdən reallaşdırılmasının elmi-metodoloji və normativ-hüquqi qanunvericilik bazasının müasir vəziyyətini GİZİT təhlil əsasında dəyərləndirərək yaxın gələcək üçün inhisarçılığın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəli reallaşdırılmasının prinsiplərini, imkanlarını və təsirlərini qiymətləndirmək məqsədi ilə antiinhisar siyasətin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini, prinsiplərini və prioritetlərini müəyyənləşdirmək, dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınaraq bu sahədə milli iqtisadiyyatın iqtisadi strategiyasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mexanizm və prinsiplərini təkmilləşməsi istiqamətində elmi-metodoloji və əməli cəhətdən əsaslandırılmaqla müvafiq təklif və tövsiyyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Magistr dissertasiya işində qarşıya qoyulan başlıca məqsədlərə nail olmaq üçün metodoloji və əməli baxımdan aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

- Müasir dövrdə inhisarçılıq fəaliyyətinin öyrənilməsinin elmi-metodoloji əsasları və ona dair baxışların təkamülünü tədqiq etmək, həmin müddəaların müəllif mövqeyi bildirilməklə müqayisəli təhlilini vermək, habelə, dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq Azərbaycanda antiinhisar qanunvericiliyinin ümumi və xarakterik cəhətlərini müəyyənləşdirərək dəyərləndirmək;

- post-neft erası dövründə ölkəmizdə rəqabət mühitinin səmərəliliyinin prinsiplərini, meyarlarını, göstəricilər sistemini və reallaşma mexanizmlərini müəyyənləşdirmək və dəyərləndirmək;

- Azərbaycanda inhisarçılıq fəaliyyətinin effektivliyini təmin etmək üçün dünya təcrübəsini araşdırmaq, milli reallıqlar nəzərə alınaraq inhisarçılığın tənzimlənməsinin optimal yollarını müəyyənləşdirmək;

- ölkəmizdə inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək və dəyərləndirmək əsasında təbii inhisar sahələrində inhisarçılığın tənzimlənməsinin xarakterik cəhətlərini və reallaşma mexanizmlərini araşdırmaq və dəyərləndirmək;

- Ölkəmizdə təbii inhisar sahələrini təmin etmək məqsədilə onun səmərəli fəaliyyətini təmin etmək;

- Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar qanunvericiliyinin və mövcud normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;

- Strateji yol xəritəsinin prinsipial müddəalarına, hədəflərinə və metodologiyasına uyğun olaraq yaxın gələcək üçün Azərbaycanda dövlətin antiinhisar siyasətinin başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürmək.

Magistr dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Son illərdə Azərbaycanda iqtisadi, sosial, elmi-texniki, kadr, maliyyə potensialının artımı sahəsində əldə olunan uğurlar, yaradılmış institusional, normativ-hüquqi baza ölkəmizin milli iqtisadiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələsinə daxil olmuşdur. Ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi» bütünlükdə milli iqtisadiyyatın formalaşması inkişafının və tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı yeni yanaşma dövlətin antiinhisar siyasətində bütün səviyyələrdə yenidən nəzərdən keçirilərək dəyərləndirilməsini tələb edir.

Magistr dissertasiya işində belə nəticəyə gəlinmişdir ki, milli iqtisadiyyatın inkişafının strateji baxış və hədəflərinə uyğun olaraq aparılan GİZİT təhlil və 360 dərəcəli diaqnostika göstərir ki, ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, effektiv rəqabəti təmin etmək üçün bütün iqtisadi münasibətlər sisteminə təkrar istehsal baxımından sistemli yanaşmaq lazımdır. Ölkədə investisiya və sahibkarlıq mühitini yaxşılaşdırmaq üçün antiinhisar siyasəti daha çox rəqabətin qorunmasına, norma-normativ və hüquqi aktların təkmilləşdirilməsinə, dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınmaqla yaxın gələcək üçün antiinhisar tənzimlənməsinin prioritetlərinin əsaslandırılması və onun təkmilləşmə istiqamətlərini, prioritetlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdi. Təhlil göstərdi ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının tarixən formalaşmış strukturuna uyğun olaraq təbii inhisarçılar böyük xüsusi çəkiyə malikdirlər. Digər tərəfdən son 10 illikdə ölkəmizdə regional inkişaf siyasətində həyata keçirilən tədbirlər də antiinhisar siyasətinin təkmilləşməsi istiqamətində atılan mühüm addımlar kimi dəyərləndirilməlidir. Bunlarla yanaşı tədqiqat işimizdə gəldiyimiz konkret yeniliklərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının konkret statistik materialları əsasında müasir dövrdə ölkəmizdə inhisarçılıq fəaliyyətini müəyyən edən obyektiv və subyektiv amillər, şərtlər dinamikada sistemli təhlil olunmuş və bütünlükdə son illərdə ölkəmizdə tətbiq olunan antiinhisarçılıq fəaliyyəti ilə bağlı reallaşdırılan dövlət müdaxiləsinin forma, miqyas, hədd və təsir vasitələrinin pozitiv və neqativ cəhətləri araşdırılaraq dəyərləndirilmişdir.

- Ölkəmizdə effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılması strategiyasının reallaşdırılmasında dövlətin həlledici rolu və tətbiq etdiyi tədbirlər sistemi dəyərləndirilmiş, antiinhisar qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə ayrı-ayrı bazar subyektlərinin, inhisarların bazarda iştirakı həddinin və səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan rəqabət mühitini mexanizmləri, prinsiplərinin elmi-metodoloji əsasları dəyərləndirilmiş və bütünlükdə bu prosesin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiyasını nəzərə alaraq effektiv rəqabət mühitinin yaradılması və səmərəli antiinhisar siyasətinin

reallaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübə və milli iqtisadi siyasi reallıqlar nəzərə alınaraq bütünlükdə bu prosesin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Müasir şəraitdə Azərbaycanda təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsi, sahibkarlığın, xüsusən qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlətin həyata keçirdiyi antiinhisar, xüsusən stimullaşdırıcı siyasət araşdırılmış, dəyərləndirilmiş və təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin və inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Təhlil göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və son nəticədə davamlı inkişafa keçidinin təmin edilməsinin mühüm şərtidir. Bu baxımdan rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi iqtisadi səmərəlilik və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda araşdırılaraq bu prosesin pozitiv və neqativ tərəfləri aşkarlanmış və onların vəhdət halında təkmilləşməsinin təmin etmək məqsədilə müəllif mövqeyi bildirilməklə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

- Strateji yol xəritəsinin fundamental prinsiplərinə uyğun olaraq ölkəmizdə yeni dəyişən tələb şəraitində səmərəli rəqabət mühitinin yaradılmasının və dövlət müdaxiləsinin optimal hədlərinin mexanizmlərinin, prinsiplərinin və təsir vasitələrinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı elmi və əməli baxımdan əsaslandırmağa cəhd edilmiş, müvafiq təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Magistr dissertasiya işinin elmi və əməli əhəmiyyəti. Magistr dissertasiya işinin elmi əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl inzibati amirlik sistemindən bazar sistemə keçid şəraitində formalaşan və inkişaf edən milli iqtisadiyyatlardan dövlətin antiinhisar siyasəti və bu problemə bağlı tarixi baxımdan ayrı-ayrı elmi məktəblərin və istiqamətlərin baxışları, müəllif mövqeyi bildirilməklə onların müqayisəli elmi-metodoloji əsasları dəyərləndirilmiş, ümumiləşdirmələr edilmiş, qanunauyğunluqlar, xüsusiyyətlər aşkarlanmış və müvafiq nəticələr çıxarılmışdır.

Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar ölkəmizdə inhisarçılığın mövcud reallıqlar şəraitində optimal həddini dəyərləndirməyə, mövcud rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı konkret təkliflər irəli sürməyə, ölkəmizdə həyata keçirilən regional siyasətə uyğun olaraq regionlarda inhisarçılığın tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir ki, bu da yaxın gələcəkdə ölkəmizdə makro, mikro və mezo səviyyədə antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə konkret təkliflər irəli sürməyə imkan vermişdir.

**Magistratura Mərkəzinin magistrı Salahli Fariz Fanis oğlunun
“Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsinin
prioritetləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işinə**

R Ə Y

Мцасир дюврдя Азярбайжанда милли игтисадиийатын формалашмасы
вя инкишафы еля бир щяддя эялиб чатмышдыр ки, онун эяляжяк динамик
давамлы инкишафы щялледижи дяряжядя юлкядя ефектив рягабят
мщтитинин формалашдырылмасындан вя мцвафиг антиинщисар
тянзимлянмясинин щяйата кечирилмясинин сямярялилийиндян чох асылы
олур.

Бу бахымдан Салашлы Фариз Фанис оьлунун «Глобаллашма
щяраитиндя дювлятин антиинщисар сийасятинин тякминлящдирилмясинин
приоритетляри» мювзусунда йаздыьы маэистр диссертасийа иши мщщм
ямяли вя елми ящямийят кясб едян бир проблема щяср едилмищдир.

Иш эирищдян, 8 параграфдан, нятижядян вя истифадя олунмуш
ядябийят сийащсы да дахил олмагла 78 сящифя тяшкил едир.

Эирищдя ишин актуаллаьы, юйрянилмя дяряжяси, гаршыа гойулан
мягсядляр вя ялдя олунан йениликляр юз яксини тапмышдыр.

Ишин биринжи фяслиндя инщисарчылыг фяалийятинин дювлят
тянзимлянмясинин концептуал ясаслары, глобал малийя бющраны
щяраитиндя рягабят мщтитинин формалашмасынын приоритетляри вя
механизмляри вя инщисар фяалийятинин дювлят тянзимлянмясинин
бейнялхалг тяжрцбяси аращдырылыр.

Ишин икинжи фясли Азярбайжанда инщисарчылыг фяалийяти, онун
дювлят тянзимлянмясинин мцасир вязийятинин тящдили вя
дяйярляндирилмяси, тябии инщисар саяляриндя дювлят тянзимлянмясинин
характерик жящятляриня щяср едилмищдир.

Цццнжц фясилдя мцяллиф мцасир дюврдя дювлятин антиинщисар
ганунверижилийи вя норматив-щцгуи базасынын тякмиллящдирилмяси

йоллары, мцасир шяраитдя дювлятин антиинщисар сийасятинин приоритетляри вя сон иллярдя Азярбайжан дювляти тяряфиндян щяйата кечирилян антиинщисар тядбирляри вя онун дяйярляндирилмяси мясяляляриня айдынлыг эятирир.

Ишин сонунда маэистр тядгигатдан ялдя етдийи нятижяляри вя иряли сщрдщйц тядклифляри верир.

Цмумян, Салашцы Фариз Фанис оьлунун йаздыьы маэистр диссертасийа иши гарщыйа гойулан зярури тядлябатлара жаваб верир вя ону мцдафияйя бурахмаг олар.

Ряйчи:

«Сосиал сферанын игтисадиййаты вя идаря едилмяси»

кафедрасынын мцдири:

ямякдар елм хадими,

Проф. Я.Г.Ялирзайев

**Magistratura Mərkəzinin magistrı Salahli Fariz Fanis oğlunun
“Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmiləşdirilməsinin
prioritetləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işinə**

R Ə Y

Мцасир глобалашма шяраитиндя Азярбайжан дцнйа игтисадиййатына фяал интеграсийа олунур. Ейни заманда мцстягиллик илляриндя Азярбайжанда милли игтисадиййаын формалашмасы еля бир мярщяляйя дахил олмушдур ки, онун эяляжяк динамик вя давамлы инкишафы, щабеля рягабят габилиийятлилийинин йцксялдилмяси щялледижи дяряжядя юлкямиздя реаллашдырылан инщисарчылыг фяалиийятинин тянзимлянмясинин смярярилиийиндя чох асылы олмушдур. Ейни заманда йахын перспектив цццн мцяййянляшдирилян инкишаф стратегийасында, башга сюзля стратеьи йол хяритясинин принсипиал мцддяаларында бу проблемин ефектив щяллиня хцсуси диггят йетирилир.

Бу бахымдан маэистр Salahli Fariz Fanis oğlunun “Qloballaşma şəraitində dövlətin antiinhisar siyasətinin təkmiləşdirilməsinin prioritetləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işi мцщцм нязяри вя ямяли ящямийят кясб едян бир проблема щяср едилмишдир.

Маэистр диссертасийа иши эиришдя, 3 фясилдя, 8 параграфдан, нятижядя вя истифадя олунмуш ядябийят сийащысындан ибарятдир.

Ишин эиришиндя мювзунун актуаллыьы, обьекти, предмети, гаршыя гойулан вязифяляр мцяййянляшдирилир, арашдырмалардан ядя олунан нятижяляр вя тяклифляр юз яксини тапыр.

Ишин биринжи фяслиндя глобалашма шяраитиндя инщисарчылыг фяалиийятинин дювлят тянзимлянмясинин нязяри-методолоьи яасалары арашдырылыр.

Маэистр ишинин икинжи фясли Азярбайжанда инщисарчылыг фяалиийятинин тянзимлянмясинин системли тящили вя гиймятляндирилмясиня щяср едилмишдир.

Ишин цццнжц фяслиндя Азярбайжан Республикасында дювлят тяряфиндя антиинщисар тянзимлянмясинин приоритетляри арашдырылыр.

Маэистр диссертасийа ишинин мязмуну эюстярир ки, о мцстягил тядгигат иши апармаг вя мцвафиг нятижяляря эялмяк габилиийятиня маликдир. Цмумян, маэистр диссертасийа иши гаршыя гойулан бцццн

зярури тялябатлара жаваб верир вя ону мцдафияйя бурахмаг олар.

Елми рящбяр:

проф. М.А.Ящмядов